

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Tjorven Siiboja

**Täishäälikuühendite käsitlemine ja käsitlemine
põhikooli õppematerjalides**

Magistritöö

Juhendaja dotsent Pire Teras

Tartu 2019

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Mõisted diftong ehk kaksiktäishäälik ja täishäälikuühend	6
1.1. Mõistete defineerimine keeleteaduslikes käsitlustes	8
1.2. Mõistete defineerimine eesti keele õpikutes	11
2. Täishäälikuühendiga seotud harjutuste analüüs.....	19
2.1. Täishäälikuühendiga seotud harjutused Mauruse kirjastuse õppematerjalides ...	20
2.2. Täishäälikuühendiga seotud harjutused Koolibri kirjastuse õppematerjalides	23
2.3. Täishäälikuühendiga seotud harjutused Avita kirjastuse õppematerjalides.....	27
3. Õpilaste arusaamine täishäälikuühendi mõistest	32
3.1. Küsimustiku ülesehitus	32
3.2. Kuidas õpilased defineerivad täishäälikuühendit?	33
3.3. Täishäälikuühendi kohta toodud näited	38
3.4. Täishäälikuühendi määramine ette antud sõnades	39
3.5. Täishäälikuühendiga seotud õigekirjareegli nimetamine.....	42
Kokkuvõte.....	44
Kirjandus.....	47
Materjali allikad	48
Definition and treatment of vowel clusters in basic school's study materials. Summary	51
Lisa. Täishäälikuühendite kohta käiv küsimustik.....	53

Sissejuhatas

Selle magistritöö teemaks on täishäälikuühendite käsitlemine ja nende käsitlemine põhikooli õppematerjalides. Huvi selle teema vastu tekkis, lugedes Tiiu Puigi 1999. aasta artiklit Õpetajate Lehes sellest, kuidas algklassides õpetatakse täishäälikuühendit teisiti kui vanemates klassides. Ta tõi välja, et kui algklassides õpetatakse täishäälikuühendit kui kahest erinevast täishäälikust koosnevat ühendit, mis kuulub ühte silpi (nt *leidis õunu*), siis hilisemates klassides seda ei tehta, vaid nimetatakse täishäälikuühendiks ka selliseid juhte nagu *viul*, *vanaema*, *tuuakse*, *poeem* ja eristatakse neist diftongid ehk kaksiktäishäälikud (täishäälikuühend, mis on ühes silbis). Nii on näiteks sõna *leiutama* nii üks kui teine. Vaadates praegu koolis kasutatavaid erinevate kirjastuste õppematerjale, kus tihtilugu on täishäälikuühendi teema juures toodud sellised näited nagu *riiul*, *viul*, *õue*, *õie*, võib sama mure tekkida ka praegu. Sellistes sõnades on paksus kirjas tähistatud kõik kolm vokaali, kuid sealjuures ei ole seletatud, et täishäälikuühend moodustub ainult ühe silbi piires ja täishäälikuühendisse kuuluvad häälikud peaksid laadilt erinema.

Kui 20 aastat tagasi tehti õppekirjanduses vahet mõistetel täishäälikuühend ja diftong, siis enam see vahe väga hästi välja ei tule. Õppematerjalides on täishäälikuühendi reeglit sõnastatud kohati erinevalt. Tundub, et täishäälikuühend moodustub kahest või enamast kõrvuti asetsevast täishäälikust. Mõnes õppematerjalis on öeldud ka, et iga täishäälik tuleb kirjutada ühekordselt, kuid näiteks Künnamehe Kirjastuse 2. klassi töövihikus ja ka internetikeskkonna TaskuTark materjalides viimast kitsendust pole tehtud. Innove kodulehelt leitavas 8. klassi eesti keele tööraamatus on täishäälikuühend võrdsustatud kaksiktäishääliku mõistega, mille vasteks ÕS 2018 annab mõiste 'diftong', mis aga omakorda nõuab rangelt vaid erinevat kaht täishäälikut. Kui Innove õppematerjalis on täishäälikuühendi ning kaksiktäishääliku ehk diftongi vahele pandud võrdusmärk, siis võiks arvata, et ehk mõeldakse ka kõikides teistest materjalides täishäälikuühendi all diftongi. See muutub aga küsitavaks just sel põhjusel, et suures

osas õppematerjalides, mida selle magistritöö raames analüüsitakse, on täishäälikuühendi reegli puhul kirjas, et täishäälikuühendi moodustavad kaks või enam kõrvuti asetsevat täishäälikut. Kui täishäälikuid on kõrvuti juba rohkem kui kaks, ei saa enam tegu olla diftongiga.

Selle töö eesmärk on uurida, kuidas täishäälikuühendit käsitatakse ja käsitletakse põhikooli õppematerjalides. Töö eesmärgiga on seotud kolm suuremat uurimisküsimust: kuidas on õppematerjalides sõnastatud täishäälikuühendi mõiste, milliseid harjutusi ja ülesandeid täishäälikuühenditega seoses õppematerjalides on ja kuidas mõistavad õpilased täishäälikuühendit. Õppematerjalide sisuanalüüsiks kasutan kvalitatiivset uurimismeetodit. Analüüs sisaldab ülevaadet täishäälikuühendi defineerimisest ja harjutustest, mida täishäälikuühendi teema kinnistamiseks tehakse. Võrdluseks toon keeleteaduslikes käsitlustes antud täishäälikuühendi ja diftongi definitsioonid. Ülevaate annan ka teemadest, mida koos täishäälikuühendiga õpetatakse. Selleks, et näha, kuidas õpilased täishäälikuühendit mõistavat, korraldan küsitluse Tartu koolide neljandate, viiendate ja kuuendate klasside õpilaste hulgas. Vastuste analüüsimiseks kasutan nii kvalitatiivset kui ka kvantitatiivset uurimismeetodit.

Magistritöö uurimismaterjaliks on kolme Eesti kirjastuse õppekomplektid. Kirjastuste valikul pidasin olulisimaks, et kirjastus pakuks õppematerjale kõikidele kooliastmetele, kuid ma ei lähtunud sellest, et kirjastuste õppematerjalides oleks käsitletud täishäälikuühendeid ja nendega seotud teemasid kõigis kooliastmetes. Analüüsimiseks ja võrdlemiseks vaatlesin kõiki õpikuid, töövihikuid ja tööraamatuid ning valisin nende hulgast välja need, mis sisaldavad täishäälikuühendi teemat. Materjali kogumiseks käisin Avita ja Koolibri kirjastuste Tartu kontorites ning vaatlesin õppematerjale, mida neil oli 2018. aasta maikuus pakkuda. Mauruse kirjastuse õppematerjale vaatasin Mauruse kodulehelt samuti 2018. aasta kevadel. Kuna töötan koolis, kus kolmandas klassis kasutatakse Mauruse kirjastuse õppematerjale, sain vaadata neid ka paberilt.

Töö koosneb kolmest suurest peatükist. Esimeses peatükis käsitletakse diftonge, tehakse ülevaade täishäälikuühendi ja diftongi definitsioonidest keeleteaduslikes allikates ja

koolis kasutatavates õppematerjalides. Teises peatükis analüüsitakse harjutusi, mida erinevad kirjastused teema kinnistamiseks kasutavad. Harjutuste analüüs tehakse Toom Õunapuu 1992. aasta käsiraamatu „Eesti keele õpetamise metoodika” järgi, kus on kirjeldatud printsiipe, mida tuleks emakeele tundides järgida, ning harjutused jagatakse liikideks tööülesannete järgi samuti Õunapuu (1992) liigituse põhjal. Kolmas peatükk sisaldab küsitlusel saadud vastuste analüüsi.

1. Mõisted diftong ehk kaksiktäishäälik ja täishäälikuühend

Eesti keeles määratletakse diftongi ehk kaksiktäishäälikut kui kahe laadilt erineva vokaali järjendit, mis kuulub ühte silpi, nt *pea*, *kaelus*. Kokku on võimalik eesti vokaalidest moodustada 36 diftongi, mida saab jagada esi- ja järgsilbidiftongideks. Diftongide puhul on oluline teada, et esimeseks ja teiseks osiseks on vaid kindlad vokaalid. Kui esimeseks osiseks sobivad kõik 9: *a*, *e*, *i*, *o*, *ü*, *õ*, *ä*, *ö* ja *ü*, siis teiseks osiseks sobivad neist vaid 5: *a*, *e*, *i*, *o*, ja *u*. Kõik 36 võimalikku diftongi võivad esineda esisilbis, kuid järgsilpides esinevaid diftonge on vaid kolm: *ai*, *ei*, *ui* (v.a võõrdiftongid). Vokaal *i* on järgsilpides kas mitmuse tunnus või kuulub ülivõrde tunnuse *-im* koosseisu, nt *õpikuid*, *teoseid*, *ausaim*. (Eek 2008: 122, 139; Asu jt 2016: 55, 58)

Diftonge jagatakse ka algupärasteks ja hilistekkelisteks. Algupärased on need, mille teiseks osiseks on *i* (või ka *i*-st kujunenud *e*) ja *u*, nt *taim*, *laul*, *kiusama*, ning need on tänapäeva eesti keeles enamasti säilinud. *i*-st kujunenud *e* tähendab *r*-i ja *v* ees *i* madaldumist *e*-ks, nt **laiva* > *laev* või **kaivo* > *kaev*. Mõnel juhul on *i* madaldunud ka *n*-i ees, nt *laen*, *vaen*. Hilistekkelised diftongid (teiseks osiseks on *a*, *e*, *o*) on kujunenud laadivahelduse tulemusel või pärinevad hilistest laensõnadest, nt **siĳan* > *sea*, **süĳten* > *sõe*, **maĳon* > *mao*. (Eek 2008: 126)

Lisaks saab eesti diftonge jagada oma- ja võõrdiftongideks. Erinevate liigituste kohaselt on omadiftonge kas 25 või 26 ning võõrdiftonge vastavalt kas 11 või 10. Erinevus tuleb sisse diftongi *üi* käsitlemisest, sest see esineb küll häälduses, kuid mitte kirjutatud tekstis. Häälduses esineb seda juhul, kui pikale *üü*-le järgneb järgmises silbis *a*, *e*, *u*, nt sõnades *müüa* [müija], *hüüe* [hüije], *hüüu* [hüiju]. (Eek 2008: 124-125; Asu jt 2016: 55-56)

Omadiftongidest 18 diftongi esineb nii teise- kui ka kolmandavärtelistes sõnades ja 8 esineb ainult kolmandavärtelistes. On ka 10 diftongi, mis esinevad vaid võõrsõnades. Tavaliselt jääb võõrdiftong rõhuta esisilpi, kuid on ka selliseid, mis esinevad rõhulises silbis, nt *eu* ja *uo* sõnades *euro*, *neuron*, *fluor* : *fluori*. Lisaks *eu*-le ja *uo*-le on veel 8 võõrdiftongi, mis esinevad ainult võõrsõnades, nt *pieteet*, *dialoog*, *bioloogia*, *hüatsint*, *müeliit*, *müokard*, *duellant*, *dualism*. (Eek 2008: 124-125)

Tabelis 1 on toodud eesti keele diftongid ning on näidatud, millised on oma- ja võõrdiftongid. Tabelist on näha, millised vokaalid võivad olla diftongi esimeseks ja millised teiseks osiseks.

Tabel 1. Eesti keele diftongid (omadiftongid on teise- ja kolmandavärtelistes sõnades poolpaksus kirjas, ainult kolmandavärtelistes sõnades tavakirjas ning võõrdiftongid on sulgudes) (Asu jt 2016: 56 tabeli 2.3 põhjal).

Vokaal	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>u</i>
<i>a</i>		<i>laevad</i> , <i>laevu</i>	<i>laiad</i> , <i>laiu</i>	<i>kaod</i>	<i>lauad</i> , <i>laudu</i>
<i>e</i>	<i>seade</i>		<i>leivad</i> , <i>leiba</i>	<i>teod</i>	(<i>reuma</i>)
<i>i</i>	(<i>diadeem</i>)	(<i>pieteet</i>)		(<i>bioloogia</i>)	<i>kiurud</i> , <i>kiure</i>
<i>o</i>	<i>toas</i>	<i>koerad</i> , <i>koeri</i>	<i>oinas</i> , <i>oinad</i>		<i>soustit</i> , <i>souste</i>
<i>u</i>	(<i>suaree</i>)	(<i>pueriilne</i>)	<i>kuivad</i> , <i>kuivi</i>	(<i>fluor</i>)	
<i>õ</i>	<i>lõa</i>	<i>nõelad</i> , <i>nõelu</i>	<i>õied</i> , <i>õisi</i>	<i>lõoke</i>	<i>õunad</i> , <i>õunu</i>
<i>ä</i>	–	<i>päevad</i> , <i>päevi</i>	<i>säinas</i> , <i>säina</i>	<i>näed</i>	<i>kräunub</i> , <i>kräunus</i>
<i>ö</i>	<i>pöab</i>	<i>söed</i>	<i>kööied</i> , <i>kööisi</i>	–	–
<i>ü</i>	(<i>hüatsint</i>)	(<i>müeliit</i>)	<i>rüüu</i> , <i>süüa</i> [<i>ˈsüija</i> ¹]	(<i>krüoliit</i>)	–

Häälduse järgi on diftonge võimalik liigitada veel mitut moodi. On võimalik vaadata, kas keel liigub diftongi hääldamisel ette- või tahapoole. Kui keel liigub tagant ettepoole, on tegemist esisuunalisega, nt sõnas *uim*. Kui keel liigub aga eest tahapoole, on

¹ Magistritöös on kasutatud häälduse märkimiseks lihtsustatud transkriptsiooni, kus graavis (ˈ) märgib kolmandat vältet.

tegemist tagasuunalisega, nt sõnas *peo*. Labiaaldiftongide ehk huuldiftongide hääldamisel tekitatakse kvaliteedimuutus pelgalt huulte abil, nt sõnas *sõe*, *lõoke*. (Wiik 1991: 47-48)

Lisaks sellele, et on võimalik vaadata, kas keel liigub ette või taha, saab analüüsida ka seda, kas keel liigub diftongi hääldamisel üles- või allapoole. Kui tegemist on kõrgeneva diftongiga, siis on keel esimese vokaali hääldamisel madalamal ning teise vokaali hääldamiseks liigub kõrgemale, nt sõnades *said*, *täis*. Kui keel liigub peale kõrgema vokaali hääldamist madalamale, on tegemist madalduva diftongiga, nt sõnades *lõa*, *read*, *oa*. (Wiik 1991: 47)

1.1. Mõistete defineerimine keeleteaduslikes käsitlustes

Magistritöö tarbeks analüüsi, kuidas diftongi ja täishäälikuühendi mõistet defineeritakse erinevates grammatikates, käsiraamatutes ning koolides kasutatavates eesti keele õpikutes. Selles alapeatükis vaadatakse, kuidas keeleteaduslikes käsitlustes neid mõisteid defineeritakse. Tabelis 2 on toodud kõikide vaadatud käsitluste pealkirjad koos nendes esinevate mõistedefinitsioonidega. Paksus kirjas olevad mõisted on selle töö autori lisand, need ei ole algallikates samamoodi märgitud.

Tabel 2. Diftongi definitsioonid eesti keele grammatikates.

Pealkiri	Definitsioon
„Eesti keeleõpetus” (Põld 1915: 18)	„Kaksiktäishäälikuks tuleb lugeda kahte teine teise kõrwal seiswat lihttäishäälikut, mida wälja öeldakse ühe hingetõukega .”
„Eesti keele grammatika” (Loorits 1923: 4)	„Kaks yhe õhutõukega hääldet erivokaali moodustavad kaksiktäishäälikühendi e diftongi. Häälikyhendeis ei märgita harilikult yhtki häälikut kahekordse tähega.”
„Eesti keeleõpetus I” (Muuk 1927: 10–12)	„Kaksiktäishäälikuks e diftongiks nimetatakse kahe vokaali ühendit, mida hääldatakse ühe hingetõukega .”

„Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga III” (Muuk, Mihkla 1936: 11)	„Ühendid <i>ui, ai, ea, oe</i> sõnus <i>luiged, naisi, hea, soe</i> , kus nad hääldatakse ühe hingamistõukega , on diftongid.”
„Eesti keele foneetika” (Ariste 1953: 83)	„Diftong on kahe vokaali ühend, kus mõlemad eri kvaliteediga vokaalid kuuluvad ühte silpi .”
„Eesti keele grammatika I” (Ariste jt 1963: 28)	„Nii moodustavad ühte silpi kuuluvad eri täishäälikud diftonge ehk kaksiktäishäälikuid.”
„Eesti keele grammatika” (Valgma, Remmel 1968)	„Vokaalühendit, mis kuulub ühte silpi , nimetame kaksiktäishäälikuks ehk diftongiks.”
„Eesti grammatika I” (Tauli 1972: 12)	„Kaks vokaali moodustavad diftongi, s.t. kuuluvad ühte silpi .”
„Acoustics of the Estonian diphthongs” (Piir 1985: 6)	„Two qualitatively different vowels which belong to one syllable are called a diphthong.” ²
„Foneetika alused” (Wiik 1991: 46)	„ Silbi keskuse, tuuma moodustavad mõnikord kaks teineteise järel asetsevat, laadilt erinevat vokaali. Neil juhtumel on tegemist diftongiga.”
„Eesti keele grammatika I” (EKG I 1995: 105)	„Kahe lühikese vokaalfoneemi järjendit, mis kuulub ühte silpi , nimetatakse diftongiks.”
„Eesti keele struktuur” (Ehala 1997: 52)	„ Silbi alguses ja lõpus on lubatud ka keerukad häälikuühendid ja tuumana võivad esineda lühikesed ja pikad täishäälikud ning kahe täishääliku ühendid (diftongid).”
„Eesti keele käsiraamat” (Erelt jt 2000: 29)	„Kahe vokaali järjendit, mis kuulub ühte silpi , nimetatakse diftongiks.”
„Eesti keele foneetika I” (Eek 2008: 122)	„Diftong ehk kaksiktäishäälik on ühte silpi kuuluva kahe kvaliteedilt erineva vokaali järjend.”
„Eesti keele hääldus” (Asu jt 2016: 55)	„Diftong ehk kaksiktäishäälik on kahe kvaliteedilt erineva vokaali järjend, mis kuulub üht silpi .”

² „Kahte kvaliteedilt erinevat vokaali, mis kuuluvad ühte silpi, nimetatakse diftongiks.”

Harald Põld (1915: 18) nimetab häälikuühendeid liithäälikuteks ja mainib sealjuures liittäishäälikuid ja liitkaashäälikuid. Arvestades seda, et juba varastest grammatikatest alates kasutatakse täis- ja kaashäälikutega seotud mõisteid ilmselgetel põhjustel kõrvuti, on arusaadav ka see, et mingil hetkel on kaashäälikuühendi kõrvale võetud sarnaselt käsitletav mõiste täishäälikuühend.

Oskar Loorits (1923: 4–6) toob sisse kaksiktäishäälikühendi mõiste, taandades selle diftongile. Samas ei kirjelda ta, mis juhtub siis, kui täishäälikuid on kõrvuti rohkem, kui silbi piiresse mahub.

Kaksiktäishääliku mõistet kasutab ka Elmar Muuk (1927: 10–12) ning ta kasutab seal kõrval ka täishäälik-ühendit, kui laseb võrrelda *ui*, *ai*, *ea*, *oe* sõnades *luiged* ja *eluiga*, *naisi* ja *vanaisa*, *hea* ja *reaalne*, *soe* ja *poeet*. Siin võiks olla praegu käibel oleva täishäälikühendi mõiste algversioon, sest väga selgelt eristab Muuk diftongi, mis kuulub vaid ühte silpi, ja vokaal-ühendit, mis ulatub üle silbi piiri. Muuk ja Mihkla (1936: 11) täishäälikuühendit ja diftongi ei erista, nimetades vaid diftonge, mille moodustavad ühendid, mida öeldakse ühe hingetõukega.

Esimese nelja vaadeldud käsitluse definitsioonis iseloomustati ühendite tekkimist häälduse ja hingamistõuke järgi. Paul Ariste (1953: 83) toob aga oma eesti keele foneetika käsitluses esimest korda sisse silbi mõiste, mis asendab hingamistõuke mõistet. Siiani kasutatud hingamistõuke asemel hakatakse edaspidi kasutama silbi mõistet. Ariste toob sisse ka diftongi osiste mõiste ja annab esmased kirjeldused langevale ja tõusvale diftongile.

Johannes Valgma ja Nikolai Remmel kirjeldavad 1968. aasta eesti keele grammatikas diftongi moodustumist ning lisavad sellele, et eri silpi kuuluvad vokaalid ei moodusta diftongi ning toovad näiteks sõnad *riiulil*, *lauale*, *revolutsioon*, *raadio*, *muuseum*.

Valter Tauli (1972: 12) kirjeldab, kuidas vokaalid võivad kuuluda ühte silpi, moodustades diftongi või kuuluda kahte erinevasse silpi. Esimese kohta toob ta

näideteks sõnad *aus*, *teist* (sõnast *teine*), *nai-se*, *poe-te* (sõnast *pugema*), *arm-said*, *õh-tuid*, *a-sa-lea*, *far-mat-seud* ja kahte silpi kuuluvate täishäälikute kohta toob näited *a-va-us*, *vii-a*, *luu-a*, *müü-ak-se*, *te-ist* (teismi pooldaja), *po-eet*, *na-iiv-ne*, *ka-mee-le-on*, *mi-ni-a*, *güm-naa-si-um*.

Kalevi Wiik (1991: 46) toob foneetika alustes sisse silbi tuuma mõiste, mis eesti keeles võib moodustuda vaid vokaalidest, sealhulgas diftongist. Sarnaselt Hille Piiriga (1985) nimetab Wiik, et diftongis peavad olema täishäälikud, mis on kvaliteedilt erinevad.

Kalevi Wiigi foneetika alustele järgnevates keeleteaduslikes käsitlustes diftongi mõiste defineerimine oma olemuselt ei erine. Kõik defineerivad diftongi kui kahe laadilt erineva vokaali järjendit, mis jääb ühte silpi (EKG I 1995: 105; Ehala 1997: 51; Erelt jt 2000: 29; Eek 2008: 122; Asu jt 2016: 55).

1.2. Mõistete defineerimine eesti keele õpikutes

Lisaks keeleteaduslikele käsitlustele vaadati ka mitmeid eesti keele õpikuid ning analüüsiti nendes kasutatavaid mõisteid ja definitsioone. Tabelis 3 on välja toodud Avita kirjastuse õppematerjalid, milles defineeriti mõisteid **diftong** ja **täishäälikuühend**.

Avita kirjastuse õppematerjalide põhjal on näha, et täishäälikuühendit defineeritakse õpikutes erinevalt (vt tabel 3). Seal käsitletakse häälikuühendite teemat juba aabitsas, kuid mida nooremad on õpilased, seda lihtsam on reegel. Vanemates klassides tuuakse sisse silbi ja hiljem ka diftongi mõiste, mis näitab, et täishäälikuühendi reeglite seletamine toimub järk-järgult. Aabitsas, kahes esimese klassi õpikus ning ühes teise klassi õpikus on reegel, mille järgi võib täishäälikuühendis olla mitmeid häälikuid, kuniks need on **erinevad**, **kõrvuti** ning **ühekordselt** kirjutatud. Väga mitmes klassis on täishäälikuühendi defineerimisel öeldud, et see moodustub **kahest või enamast täishäälikust**.

Tabel 3. Täishäälikuühendi definitsioonid **Avita** kirjastuse õppematerjalides.

Materjal	Täishäälikuühendi definitsioon
„Aabits” (AAB18: 41 ³)	„Kui kõrvuti on mitu erinevat täis häälikut, tekib täishääliku ühend. Täishääliku ühendis kirjutame kõik tähed ühe kordselt. ”
„Eesti keele õpik 1. klassile“ (A1Õ07: 58)	„ Kõrvuti olevad erinevad täishäälikud moodustavad täishäälikuühendi.”
„Eesti keele õpik 1. klassile” (A1Õ12: 31)	„Kui kaks või enam täishäälikut on kõrvuti, tekib täishäälikuühend. Täishäälikuühendis kirjutatakse kõik tähed ühekordselt. ”
„Eesti keele õpik 2. klassile” (A2Õ07: 42)	„ Kõrvuti olevad erinevad täishäälikud moodustavad täishäälikuühendi. Täishäälikuühendis kirjutame kõik täishäälikud ühe tähega. ”
„Eesti keele õpik 3. klassile” (A3Õ15: 63)	„ Kõrvuti olevad erinevad täishäälikud moodustavad täishäälikuühendi. Sellises täishäälikuühendis, mis kuulub ühte silpi , kirjutame kõik häälikud ühe tähega. ”
„Eesti keele õpik 5. klassile” (A5Õ17: 42)	„ Kaks või enam kõrvuti asetsevat erinevat täishäälikut moodustavad täishäälikuühendi. Ühte silpi kuuluvat täishäälikuühendit nimetatakse kaksiktäishäälikuks ehk diftongiks.”
„Eesti keele õpik 7. klassile. Sõnadest tekstini” (A7Õ15:12)	„Häälikuühendi moodustavad kaks või enam kõrvuti asuvat erinevat kaas- või täishäälikut.”

³ Õppematerjalidele viitamiseks on loodud koodid. Koodi esimene täht tähistab kirjastuse nime: A=Avita, K=Koolibri, M=Maurus. Koodis olev esimene number märgib klassi (3, 4 või 5) ning sellele järgnev lühend (Õ, TV, TR, AB) näitab, kas tegemist on õpiku, töövihiku, -raamatu või aabitsaga. Viimane number näitab, millisel aastal on õppematerjal ilmunud. Kui ühel ja samal aastal on ilmunud kaks töövihiku osa (I ja II), siis on need märgistatud tähtedega a ja b.

Kolmandas klassis ilmneb, et täishäälikuühendeid on mitut sorti (vt tabel 3): need, mis kuuluvad ühte **silpi** ja milles häälikud kirjutatakse **ühekordselt**, ning need, mis kuuluvad kahte silpi. Kui varasemate reeglite kohaselt tuli täishäälikuühendis kirjutada kõik tähed alati ühekordselt, siis siinkohal võiks arvata, et seda tuleb teha vaid juhul, kui täishäälikuühend moodustub silbi piires. Viiendas klassis lisandub varasematele mõistetele mõiste diftong, mis moodustub ainult ühe silbi piires. Seitsmenda klassi õpikus ei ole aga silbi ega diftongi mõiste üldse kasutusel ning täishäälikuühendit on defineeritud koos kaashäälikuühendiga, mille moodustumine toimub oma olemuselt erinevalt. Siinkohal ei ole järgitud süsteemsuse printsiipi, mida emakeeleõpetuses Õunapuu (1992: 20) järgi võiks järgida.

Kui Avita kirjastuse õppematerjalides hakati täishäälikuühendi moodustumist õpetama juba esimeses klassis, siis Koolibri alustab sellega teises klassis. Tabelis 4 on välja toodud Koolibri kirjastuse õppematerjalid, milles täishäälikuühendit defineeritakse.

Tabel 4. Täishäälikuühendi definitsioonid **Koolibri** kirjastuse õppematerjalides.

Materjal	Täishäälikuühendi definitsioon
„Ilus emakeel. 2. klassi eesti keele õpik 1. osa” (K2Õ14: 42)	„Kui täishäälik saab sõbraks teise endast erineva täishäälikuga, tekib täishäälikuühend.”
„Ilus emakeel. 3. klassi eesti keele õpik 1. osa” (K3Õ13: 18)	„Täishäälikuühend koosneb kahest kõrvuti asetsevast erinevast täishäälikust. Täis- ja kaashäälikuühendis kirjutatakse kõik tähed ühekordselt .”
„Sinasõprus keelega. 4. klassi eesti keele õpik” (K4Õ12: 17)	„ Kaks erinevat täishäälikut kõrvuti moodustavad täishäälikuühendi.”
„Koma. Eesti keele õpik 5. klassile” (K5Õ12: 19)	„ Kaks erisugust täishäälikut kõrvuti moodustavad täishäälikuühendi.”

Koolibri kirjastuse õppematerjalides on teises klassis kasutatud häälikuühendite juures ka silbi definitsiooni, kuid seda ei kasutata täishäälikuühendi defineerimiseks, vaid

öeldakse järgnevat: „Häälikutest saab moodustada silpe, silpidest sõnu. Igas silbis on alati üks täishäälik või täishäälikuühend” (K2Õ13: 87). Selle lausega kirjeldatakse küll silbi moodustumist, kuid mitte täishäälikuühendi tekkimist. Järgmiste klasside õppematerjalides aga silbi mõistet sisse ei tooda.

Kui Avita materjalides kasutati mitmel korral sõnu **kaks või enam**, siis Koolibri materjalides kasutatakse täishäälikuühendi mõiste defineerimisel järjekindlalt sõnastust, mille järgi moodustub täishäälikuühend **kahest** erinevast (ja mitte rohkemast) kõrvuti olevast täishäälikust.

Kolmanda klassi õpikus olev reegel ütleb, et täishäälikuühendis tuleb kõik tähed kirjutada ühekordselt, kuid neljanda ja viienda klassi õpikus on seda reeglit laiendatud vaid kaashäälikuühendile. Siinkohal tekib küsimus, miks ei nimetata tähtede ühekordselt kirjutamise reeglit 4. ja 5. klassi õpilastele.

Viimasena on tabelis 5 välja toodud Mauruse kirjastuse õppematerjalides olevad täishäälikuühendi ja diftongi definitsioonid ja neid analüüsitud.

Tabel 5. Täishäälikuühendi definitsioonid **Mauruse** kirjastuse õppematerjalides.

Materjal	Täishäälikuühendi definitsioon
„Eesti keele õpik 3. klassile I osa” (M3Õ13: 13)	„Kaks või enam erinevat kõrvuti asetsevat täis- või kaashäälikut moodustavad häälikuühendi. Täishäälikuühend – kaks või enam erinevat täishäälikut kõrvuti Häälikuühendis kirjutame kõik tähed ühekordselt. ”
„Eesti keele õpik 4. klassile I osa” (M4Õ16: 14)	„Kui sõnas on koos kaks või enam täishäälikut , siis nimetame seda täishäälikuühendiks.”
„Eesti keele tööraamat 5. klassile I osa” (M5TR18: 89)	„Häälikud võivad sõnas esineda nii lihthääliku kui ka häälikuühendina. Ühes silbis kõrvuti olevad erinevad täishäälikud moodustavad täishäälikuühendi.”

Täishäälikuühendit hakatakse Mauruse kirjastuse õppematerjalides õpetama kolmandas klassis (vt tabel 5). Teemat õpetatakse järk-järgult, kuid ei ole järgitud süsteemsuse printsiipi (Õunapuu 1991: 20): kui kolmanda klassi eesti keele õpikus on kirjas, et täishäälikuühendisse kuuluvad täishäälikud peavad asetsema kõrvuti, siis neljanda klassi õpikus öeldakse, et täishäälikuühend moodustub siis, kui sõna sees on kaks või enam täishäälikut, kuid ei öelda, et need peaksid asuma tingimata kõrvuti, vaid kasutatakse sõna **koos**. Neljanda klassi õpikust on puudu ka see, et täishäälikuühendisse kuuluvad häälikud peaksid olema erinevad. Selle reegli järgi on võimalik, et õpilane määrab täishäälikuühendiks ka näiteks *aa* või *oaa* sõnades *raamat* või *koaala*.

Avita ja Mauruse kirjastuse õppematerjalides tuuakse viiendas klassis sisse silbi mõiste, mille abil täishäälikuühendit defineerida ja öeldakse, et täishäälikuühendi moodustavad kõrvuti olevad erinevad täishäälikud, mis mahuvad ühte silpi. Koolibri materjalides tehakse seda juba teises klassis, kuid muudes materjalides seda rohkem ei kasutata. Diftongi mõistet, mis on eelmises alapeatükis käsitletud grammatikatele tuginedes väga oluline, seletatakse vaid Avita kirjastuse materjalides viiendas klassis, kuid seitsmenda klassi õpikus selle kasutamist ei jätkata.

Kui Avita ja Mauruse kirjastuse õppematerjalides kasutatakse täishäälikuühendi defineerimiseks sõnu kaks ja enam, siis Koolibri kirjastuse õppematerjalide järgi kuulub täishäälikuühendisse alati kaks täishäälikut. Kõigi kolme kirjastuse materjalides esineb ka järjepidevuse puudumist sõna 'erinev' kasutamisel täishäälikuühendi defineerimisel.

Tabelis 2 toodi täishäälikuühendi ja diftongi definitsioonid keeleteaduslikes käsitlustes. Õppematerjalides olevad definitsioonid erinevad keeleteaduslike käsitluste omast suurel määral (vt tabelid 3, 4 ja 5). Kui keeleteaduslikes käsitlustes on iga mõiste juures kasutatud ka silbi või silbile eelnenud hingetõuke mõistet, siis koolides kasutatavates õppematerjalides on definitsioonidest sageli puudu silbi aspekt ning lisaks on kasutusele võetud mõiste täishäälikuühend, mida keeleteaduslikes käsitlustes otse ei kasutata. Kõige lähema mõiste täishäälikuühendile esitab Elmar Muuk (1927: 10–12) kirjeldades nii diftongi kui ka täishäälik-ühendi moodustumist.

Kui keeleteaduslikes käsitlustes defineeritakse vaid diftongi mõiste ja öeldakse, et kui kõrvuti satub mitu täishäälikut, mis ühte silpi ei kuulu, ei ole tegemist diftongiga, siis õppematerjalides sellist järjepidevust ei leidu. Õppematerjalides kirjeldatakse algusest peale vaid täishäälikuühendit, millele Avita ja Mauruse puhul lisanduvad silbi ja diftongi mõisted, kuid täielikult selgeks seda teemat õpilasele ei tehta. Praeguste reeglite ja definitsioonide järgi on diftong ühtaegu täishäälikuühend, kuid välja ei tule see, et täishäälikuühend ei pruugi samal ajal olla diftong. Võiks arvata, et õpilane teeb ise järeldusi ja mõistab, et kui diftong kuulub ühte silpi, siis täishäälikuühend moodustub mitme silbi piires, kuid kui see nii on, võiks õppematerjalides sellise eristuse teha. Hetkel saab diftongi mõista kui täishäälikuühendi kitsamat tähendust. Nt sõnas *leian* moodustab *eia* täishäälikuühendi ning *ei* diftongi.

Segadust tekitavad ka õppematerjalides olevad näited. Näiteks on Avita 3. klassi II osa õpikus toodud kast, kuhu on kirja pandud sõnad, milles häälikuühend kuulub ühte silpi või kahte silpi (vaata tabel 6). Teise tulba sõnadele on selle töö autor lisanud hääldused.

Tabel 6. Avita kirjastuse 3. klassi õpikus olev tabel täishäälikuühendi selgitamiseks (A3Õ15: 63).

Häälikuühend kuulub ühte silpi	Häälikuühend kuulub kahte silpi
<i>kõik</i>	<i>vii-ul</i> [viijul]
<i>pai-gad</i>	<i>rii-ul</i> [riijul]
<i>kae-ma</i>	<i>juu-a</i> [ˈjuuwa]
<i>ei-le</i>	<i>sai-a</i> [saija] või [ˈsaija]
<i>oi-nas</i>	<i>ii-al</i> [iijal]
<i>koi</i>	<i>sii-a</i> [siija] või [ˈsiija]

Lisaks on toodud reegel: „Kõrvuti olevad erinevad täishäälikud moodustavad täishäälikuühendi. Sellises täishäälikuühendis, mis kuulub ühte silpi, kirjutame kõik häälikud ühe tähega. *Leid-sin õu-est õi-e.*” (A3Õ15: 63). Siinkohal jääb arusaamatuks, miks on näidetena kasutatud tabelis sõnu, millest viies on kõrvuti kaks ühesugust tähte,

kui definitsiooni järgi moodustub täishäälikuühend nendest täishäälikutest, mis asuvad kõrvuti ja on **erinevad**. Sõnades *viul*, *riul*, *juua*, *iial* ja *siia* on esimeses silbis pikk täishäälik ja teises lühike täishäälik, millele häälduses eelneb poolvokaal [j] või [w], nii et need on võrreldavad selliste sõnadega nagu *viulul* ja *siiga*. Õpilastele on näidetena toodud sõnad, milles täishäälikuühendit ei esine.

Sama kirjastuse viienda klassi õpikus (A5Õ17) tuuakse definitsioon (vt tabel 3), mille järgi moodustub täishäälikuühend kahest või enamast erinevast kõrvuti olevast täishäälikust. Lisaks on toodud kitsendus, mille järgi ühte silpi kuuluvat täishäälikuühendit nimetatakse diftongiks ning sinna juurde on toodud näitesõnadeks *sõit*, *kao-tus*, *pei-dik*, *kau-a*, *õi-ed*. Kui esimesed kaks näidet on põhjendatavad, siis viimased kaks jäävad taas arusaamatuks. Miks on toodud õpilasele diftongi kohta näited selliste sõnadega, mis paistavad sobivat korraga nii täishäälikuühendiga laiemas mõttes kui ka kitsamas mõttes. Kui võtta eeskujuks mall, mille järgi diftong kuulub ühte silpi ja täishäälikuühend on silbiülene, siis tekitavad sõnad *kaua* ja *õied* õpilastes segadust. Kui otsida diftongi, on selleks *ai* või *õi*, kui täishäälikuühendit, siis *aua*, *õie*. Nende näidete põhjal võiksime täishäälikuühendi mõiste ära kaotada, jätta alles diftongi ja määrata diftongi täishäälikud, mis kuuluvad ühte silpi ning ülejäänud täishäälikutele mitte tähelepanu pöörata. Ehk oleks lahendus, kui õppematerjalides hakataks selget vahet tegema diftongil ja täishäälikuühendil.

Põhjendamatuid näiteid leiab ka teiste kirjastuste õppematerjalidest. Näiteks on Koolibri kirjastuse 3. klassi eesti keele õpiku I osas toodud täishäälikuühendit iseloomustava näitena sõna *saiapood*, millest vaid esimene *a* ja *i* on punasega markeeritud. Sinna juurde on küll kirjutatud, et täishäälikuühend moodustub kahest kõrvuti asetsevast täishäälikust ning viimased tuleb kirjutada ühekordselt, kuid ei ole seletatud, miks ei sobi teine *a* antud juhul täishäälikuühendisse. (K3Õ13)

Täishäälikuühendi ja diftongi puhul on silbi mõistel oluline koht. Diftongi pole silpi leidmata võimalik määratagi. Silp jaguneb struktuurilt nii: silbi algus, tuum ja lõpp ehk kooda, nt ühesilbilises sõnas *peal* moodustab silbi alguse täht *p*, silbi tuuma diftong *ea*

ja silbi lõpu täht *l*. Silbis peab olema silbi tuum, algus ja lõpp võivad puududa. Eesti keeles moodustab silbi tuuma vokaal ja väga palju on neid sõnu, millest puudub kas silbi algus, nt 1. silbis sõnas *aabits*, või lõpp, nt sõnas *pea*. Kui pikale vokaalile või diftongile järgneb aga veel üks vokaal, kuulub see juba järgmisesse silpi, nt *kau-a* [kauwa], *tuu-a* [tuuwa]. Siinkohal räägitakse näite *kau-a* puhul diftongist, millele järgneb veel üks vokaal, mitte täishäälikuühendist. (Asu jt 2016: 121-122).

Täishäälikuühendile lähedane mõiste võiks olla *hiaatus*. See tähistab nähtust, mil kõrvuti asetsevad vokaalid, mis kuuluvad eri silpidesse. Näiteks sõnades *po-eem* ja *vide-o*. Koolikirjanduses (töövihikud, -raamatud ja õpikud) siiski seda mõistet ei kasutata. Selle asemel on valitud kaashäälikuühendile sarnaselt täishäälikuühend, kuigi nende kahe ühendi moodustumisel sõnades on sisuliselt erinevad reeglid: kaashäälikuühendi puhul moodustavad sõna sees olevad kaashäälikud ühendi silbi lõpus ja alguses, nt sõnas *plärts-ti*. Täishäälikud on aga alati silbi tuumaks, olgu nad siis lühikesed või pikad täishäälikud või diftongid. Ühendites, mida on mõnikord toodud õppekirjanduses näiteks, võib täishäälikuid häälduses lahutada konsonant, mida kirja pildis ei märgita, nt *viul* [viijul], *juua* [ˈjuuwa]. Nii ei ole sellistel juhtudel mingit põhjust rääkida ühenditest.

2. Täishäälikuühendiga seotud harjutuste analüüs

Selle magistritöö üheks eesmärgiks on analüüsida koolides kasutatavate õppematerjalide harjutusi, mis käivad täishäälikuühendi teema kohta. Harjutuste analüüsi aluseks on võetud Toom Õunapuu (1992: 101–102) harjutuste liigitus, mille ta on esitanud käsiraamatus „Eesti keele õpetamise meetodid”. Ta ütleb, et selline harjutuste käsitlemise viis pole lõplik, kuid see osutus sobivaks selles magistritöös harjutuste analüüsiks.

Õunapuu (1992: 101–102) järgi on harjutused kas ühe või mitme tööverbiga ja neid on võimalik jaotada kolmeks:

- 1) **analüüsiharjutused:** vaatlus-, määramis-, grupeerimis-, põhjendamis- ja korrigeerimisharjutused;
- 2) **sünteesimisharjutused:** täiendus-, moodustamis-, sobitusharjutused ja grammatilised kirjandid;
- 3) **analüütilis-sünteesilised harjutused:** asendusharjutused kontekstiga, muutmisharjutused.

Neid harjutuste liike silmas pidades ja eeskujuks võttes on vaadeldud ja analüüsitud Avita, Koolibri ja Mauruse kirjastuse õppematerjalide täishäälikuühendi teemaga seotud ülesandeid ja harjutusi. Harjutused on jagatud vastavalt sellele, kas need on ühe või mitme tööverbiga. Seejärel on määratud, millise harjutuse liigiga on iga ülesande puhul tegemist. Töö varasemas osas esitati tabelid 3, 4 ja 5, mis näitasid, kuidas õppematerjalides defineeritakse täishäälikuühendit. Siinse peatüki materjalide valik võib sellest pisut erineda, sest igas töövihikus, -raamatus või õpikus, kus oli täishäälikuühendi definitsioon, ei pruukinud olla harjutusi täishäälikuühendi kohta. Näiteks oli Avita kirjastuse 7. klassi õpikus küll definitsioon, kuid mitte ühtki harjutust.

2.1. Täishäälikuühendiga seotud harjutused Mauruse kirjastuse õppematerjalides

Mauruse õppematerjalis eelneb kolmandas klassis häälikuühendite teemale häälikute jagunemise teema ning täishäälikuühendit õpetatakse koos kaashäälikuühendiga. Neljandas klassis korratakse enne täishäälikuühendite juurde suundumist üle tähestik ning viiendas klassis õpetatakse täishäälikuühendi kõrval ka silbitamist ja tuleb sisse mõiste diftong, kuid seal pole ühtki selleteemalist harjutust.

Tabelis 6 on antud ülevaade harjutuste liikidest õppekomplektides, mida Mauruse kirjastusel oli 2018. aasta mais pakkuda. Neil oli neli õppematerjali, milles leidis täishäälikuühendite kohta erinevaid harjutusi. Ülesandeid oli 15 ning need olid mõeldud kolmandale ja neljandale klassile. Vaatluse all olevad õpikud ja töövihikud on peamiselt ilmunud aastal 2017, üks neljanda klassi õpik on ilmunud ka aasta varem.

Tabel 6. Harjutuste liigid ja arvud Mauruse kirjastuse õppematerjalides.

Klass	3. klass		4.klass	
Tööverbide arv	üks	mitu	üks	mitu
Analüüsiharjutused				
määramisharjutus	3		3	2
Sünteesimisharjutused				
täiendusharjutus	3		2	
moodustamisharjutus	1	1		
Analüütilis-sünteesilised harjutused				
muutmisharjutused			1	

Kolm harjutust oli kahe tööverbiga ning 12 ühega. Kõige rohkem leidis õppematerjalides määramisharjutusi, mida oli seitse. Täiendusharjutusi oli viis, moodustamisharjutusi kaks ning muutmisharjutusi üks. Mauruse kirjastuse

õppematerjalides leitud võrdselt analüüsi- ja sünteesimisharjutusi, kumbagi seitse. Lisaks oli ka üks analüütilis-sünteesiline harjutus.

Mauruse kirjastuse kolmanda klassi seitsmest harjutusest on kolm täiendus- ja kaks moodustamisharjutused. Moodustamisharjutustest üks on ühe ja teine kahe tööverbiga, kõik ülejäänud on ühe tööverbiga ülesanded. Kahe tööverbiga moodustamisharjutus on ainuke kolmandale klassile mõeldud ülesanne, milles on kaks tööverbi. Kui täiendusharjutused on kõik töövihikutes, siis moodustamisharjutustest üks on õpikus ning teine töövihikus. Lisaks on kolmandas klassis kaks määramisharjutust, mis esinevad mõlemad õpikus ning on ühe tööverbiga.

Neljanda klassi kaheksast harjutusest on üle poolte ehk viis määramisharjutused, millest kolm on ühe ja kaks kahe tööverbiga. Kõik need on töövihikus. Veel on neljanda klassi materjalides kaks ühe tööverbiga täiendusharjutust, millest üks on õpikus ning teine töövihikus. Neile lisaks on töövihikus üks ühe tööverbiga muutmisharjutus.

Mauruse õppematerjalides on täishäälikuühendi teemaga seoses harjutusi kõigist kolmest liigist. Samal ajal on aga mitu harjutuste liiki, mis ei ole üldse nendes materjalides esindatud: grupeerimis-, põhjendamis-, korrigeerimis-, vaatlus-, sobitus- ja asendusharjutused. Nii tunduvad harjutused olevat küllaltki ühekülgsed.

Tabelist 6 on näha, et kõik analüüsiharjutused olid **määramisharjutused**, mida oli kokku kaheksa (46% kõigist harjutustest). Neist viis oli ühe tööverbiga (näide 1) ning kaks kahe tööverbiga (näide 2).

(1) *Leia klassis õpilane, kelle ees- või perekonnanimes on täishäälikuühend.*
(M3Õ17: 13)

(2) *Töötage rühmas. Leidke tekstist skeemide juurde võimalikult palju sõnu.*
(M4TV17: 12)

Esimese näite puhul võiks tegemist olla harjutusega, mida tehakse klassis suuliselt. Õpilased tunnevad üksteist kolmandaks klassiks juba hästi ning selle ülesande abil on neil võimalik üksteise nimesid analüüsida. Keeruliseks teeb selle ülesande asjaolu, et õpilastel ei ole kirja pilti ees ning analüüsida tuleb häälduse järgi, nime paberil nägemata.

Teise näite puhul on tegemist harjutusega, kus õpilasele on joonistatud kolm kasti pealkirjadega „Kaashäälikuühend sõnas”, „Täishäälikuühend sõnas”, „Kaashääliku- ja täishäälikuühend sõnas” ning õpilasel tuleb tekstist otsida nendele kriteeriumitele vastavaid sõnu ning tabelit täita.

Sünteesimisharjutustest oli **täiendusharjutusi** neli (26%). Kõik need olid ühe tööverbiga. (näide 3).

(3) *Siit jutust on plehku pannud häälikuühendid. Kirjuta need oma õigetele kohale tagasi. (M4TV17: 14)*

Harjutuses, kus õpilastel tuleb puuduvad häälikuühendid oma õigetele kohtadele tagasi kirjutada, on õpilasele ette antud lünktekst, kuhu pole kirja pandud täis- ja kaashäälikuühendeid. Puuduvad ühendid on harjutuse lõpus ning õpilane peab nende hulgast valima õiged ühendid ja need lünkadesse paigutama. Näites 4 on toodud üks lause sellest ülesandest.

(4) *Öösel t__vasse vaadates n__d, k__das sinu p__ kohal vi__ub mi__on__d tä__i, mida kokku lugeda palja silmaga pole v__malik.*

Moodustamisharjutusi esines kaks (17%) – mõlemad esinesid kolmanda klassi materjalides. Üks neist oli ühe tööverbiga (näide 5) ja teine kahega (näide 6).

(5) *Kirjuta vihikusse lause, kus igas sõnas on täishäälikuühend. (M3Õ17: 13)*

(6) *Koosta silpidest reegel häälikuühendite õigekirja kohta. Kirjuta. (M3TV17a: 9)*

Näite 5 harjutuses tuleb õpilasel mõelda lause, milles on täishäälikuühendit sisaldavad sõnad, ja see vihikusse kirjutada.

Näite 6 puhul on tegemist ülesandega, kus õpilane peab ringikeste sees olevad silbid õigesse järjekorda sättima nii, et neist moodustuks häälikuühendi moodustumise reegel. Selle puhul ei ole tööülesandes mainitud eraldi täishäälikuühendit, kuid aitab meelde tuletada nii kaas- kui ka täishäälikuühendi reeglit.

Lisaks leidis analüütilis-süntheetiliste harjutuste hulgas üks ühe tööverbiga **muutmisharjutus** 4. klassi töövihikus (näide 7).

(7) *Muuda esimest sõna nii, et saad täishäälikuühendiga sõnu.* (M4TV17: 13)

Näite 7 puhul on tegemist ülesandega, kus on antud sõna ning seda tuleb muuta, et saada täishäälikuühendiga sõna, nt *saan – saun, saen, sain, sean; seen – sean, sein, seon.*

2.2. Täishäälikuühendiga seotud harjutused Koolibri kirjastuse õppematerjalides

Koolibri kirjastusel oli üheksa õppematerjali, milles leidis täishäälikuühendi teema kohta harjutusi. Oli 17 harjutust, mis asusid esimese, teise, kolmanda, neljanda ja viienda klassi õpikutes ja töövihikutes. Õppematerjalid on ilmunud aastatel 2011–2017. Ka Koolibri kirjastuse õppematerjalides eelneb esimeses ja teises klassis täishäälikuühendi teemale häälikupikkuste teema ning täishäälikuühendit õpetatakse koos kaashäälikuühendiga. Teises klassis tuleb sisse ka silbi mõiste, mida aga teistes materjalides ei kasutata. Kolmandas ja neljandas klassis eelneb häälikuühendite teemale tähestiku kordamise teema. Viienda klassi õpikus on täishäälikuühendit õpetatud ka koos ainsuse ja mitmuse ning antonüümide temaga.

Tabelis 7 on näidatud, kui palju täishäälikuühendiga seotud harjutusi leidis Koolibri kirjastuse õppematerjalides.

Tabel 7. Harjutuste liigid ja arvud Koolibri kirjastuse õppematerjalides.

Klass	1. klass		2. klass		3. klass		4. klass	5. klass
Tööverbide arv	üks	mitu	üks	mitu	üks	mitu	üks	üks
Analüüsiharjutused								
määramisharjutus	1	2		1	1	1	2	1
grupeerimisharjutus			1					
vaatlusharjutus								1
Sünteesimisharjutused								
täiendusharjutus	1		2	1	1			
moodustamisharjutus							1	

Koolibri õppematerjalides leidub vaid analüüsi- ja sünteesimisharjutusi ning peamiselt on harjutused üpriski ühte tüüpi. Materjalides on 12 harjutust, mis on ühe tööverbiga ning viis mitme tööverbiga ülesannet, milleks on esimese klassi kaks määramisülesannet, teise klassi üks määramis- ja üks täiendusharjutus ning kolmanda klassi üks määramisharjutus. Analüüsiharjutusi on Mauruse õppematerjalides 11 ja sünteesimisharjutusi kuus. Täielikult puuduvad analüütilis-sünteesilised harjutused, milleks on asendus- ning muutmisharjutused. Puudu on ka põhjendamis-, korrigeerimis- ning sobitusharjutused. Olgugi et harjutusi on Koolibri materjalides üpriski palju mitme klassi peale, arendavad nad õpilases väheseid erinevaid oskusi.

Tabelist 7 on näha, et **esimese klassi** neljast harjutusest kolm on määramisharjutused ning üks täiendusharjutus. Määramisharjutustest üks on kahe ja kolm ühe tööverbiga. Üksik täiendusharjutus on ühe tööverbiga. **Teisele klassile** mõeldud viiest harjutusest on üks määramisharjutus, üks grupeerimisharjutus ja kolm täiendusharjutused. Viimasest kolmest harjutusest kaks ja grupeerimisharjutus on ühe tööverbiga. **Kolmanda klassi** kolmest harjutusest on kaks määramisharjutused ja üks

täiendusharjutus. Üks määramisharjutus on ainukesena kahe tööverbiga, teised kaks harjutust ühega. **Neljandale klassile** on Koolibri õppematerjalides tehtud kolm harjutust, millest kaks on määramisharjutused ja üks moodustamisharjutus ning kõik on sarnaselt kolmandale klassile ühe tööverbiga harjutused. **Viienda klassi** kahest harjutusest on üks vaatlus- ja üks määramisharjutus ning mõlemad samuti ühe tööverbiga.

Koolibri materjalides leidus üheksa **määramisharjutust** (52% kõigist harjutustest), millest viis olid ühe (näide 8) ja neli kahe tööverbiga (näide 9).

(8) *Värvi pilt, kui looma nimetuses on kõrvuti kaks erinevat täishäälikut.* (K1TV12: 85)

(9) *Märgi täishäälikud värviliselt. Kirjuta sõnad tabelisse.* (K2TV13: 52)

Näite 8 harjutuses, kus õpilane peab värvima pilti juhul, kui looma nimetuses on kõrvuti kaks erinevat täishäälikut, on ette antud pildidel järgnevad loomad: luik, koer, lammas, kass, jänes/küülik, kaelkirjak.

Näite 9 harjutuses on õpilasele antud sõnad *kurk, õun, piim, juust, leib, mahl, tee, krõps, toit, või, koor, moos, sai, supp, sink* ning tal tuleb nendes sõnades leida täishäälikud ning need värvida. Lisaks tuleb õpilasel leida igale sõnale koht tabelis, milles on kolm lahtrit pealkirjadega „Sõnas on üks täishäälik, mis on kirjutatud ühe tähega”, „Sõnas on üks täishäälik, mis on kirjutatud kahe tähega”, „Sõnas on täishäälikuühend”.

Lisaks määramisharjutusele leidus Koolibri õppematerjalides analüüsiharjutustest veel üks **grupeerimisharjutus** (näide 10), mida võiks pidada ühtlasi ka määramisharjutuseks, ja üks **vaatlusharjutus** (näide 11). Need olid mõlemad ühe tööverbiga.

(10) *Kirjuta sõna õigesse veergu.* (K2TV13: 26)

(11) *Missugused häälikud moodustavad häälikuühendi?* (K5Õ12: 19)

Näite 10 harjutuses on õpilasele tehtud tabel ning antud sõnad *peatas, käega, Moonika, räägivad, sõidab, eile* ning õpilane peab sõnad paigutama tabelisse vastavalt sellele, kas sõnas on täishäälikuühend või mitte.

Näite 11 harjutus on mõeldud kordamiseks ning õpilasel tuleb endal välja mõelda ja meenutada, millest häälikuühend koosneb. Õpilasele on selles ülesandes antud vaid küsimus. Ei ole antud häälikuühendeid, mille vahel tuleb valida, vaid õpilasel tuleb mõelda varem õpitule. Seda võiks pidada ühtlasi ka põhjendamisharjutuseks.

Sünteesimiseharjutustest leidis viis **täiendusharjutust** (29%) ning neist neli olid ühe tööverbiga (näide 12) ja vaid üks kahega (näide 13).

(12) Kirjuta sõnadesse *au, ae, äe*. (K1TV12: 64)

(13) Kirjuta lünkadesse *äi, oi, oi, au, ei* või *ai*. Iga kasutatud täishäälikuühend kriipsuta läbi. (K2TV13: 27)

12. näite puhul on tegemist harjutusega, kus õpilasele on antud lünkadega sõnad: *h__gavad; k__v; k__d; k__ss; n__ris; m__d; l__lab; l__v* ning tal tuleb lüngad täita sobiliku ette antud täishäälikuühendiga.

13. näite harjutuses on õpilase kirjutatud lünkadega tekst ning tal tuleb valida sobivad täishäälikuühendid ja need oma kohale paigutada. Üks lause antud harjutusest: „*Mis siin t__mub?*” küsis õpetaja.

Lisaks eelmistele oli Koolibri õppematerjalides sünteesimidharjutustest üks ühe tööverbiga **moodustamisharjutus** (näide 14).

(14) Kirjuta igasse ritta vähemalt kolm sõna, milles kasutad antud täishäälikuühendit. (K4TV17: 9)

Selles ülesandes (näide 14) on õpilasele ette kirjutatud ühendid *ei, ai, ao, au, õe* ja õpilasel tuleb nendega vähemalt kolm sõna moodustada.

2.3. Täishäälikuühendiga seotud harjutused Avita kirjastuse õppematerjalides

Avita kirjastuse õppematerjalides leidsid täishäälikuühendiharjutusi kõige rohkem, sest neil oli õppematerjale kõige enam. Nende õppematerjalides leidsid 40 harjutust 12 erinevas õpikus ja töövihikus. Neid leidsid esimesele, teisele, kolmandale ja viiendale klassile ning materjalid olid ilmunud ajavahemikus 2007–2018.

Esimeses klassis eelneb täishäälikuühendi teemale häälikupikkuste teema ning täishäälikuühendit õpetatakse sarnaselt teiste klassidega koos kaashäälikuühendiga. Viiendas klassis tuleb sarnaselt Mauruse õppematerjalidega juurde ka silbi mõiste ning diftongi mõiste. Tabelis 8 on toodud harjutuste liigid, mida leidsid Avita kirjastuse õppematerjalides.

Tabel 8. Harjutuste liigid ja arvud Avita kirjastuse õppematerjalides.

Klass	1. klass		2. klass		3. klass		5. klass	
Tööverbide arv	üks	mitu	üks	mitu	üks	mitu	üks	mitu
Analüüsiharjutused								
määramisharjutus	4	2	2	1	9	2	2	1
põhjendamisharjutus							1	1
vaatlusharjutus	1			1		1	1	1
Sünteesimisharjutused								
täiendusharjutus	2		2		5			

Avita kirjastuse õppematerjalides leidsid kokku 39 harjutust ja sarnaselt Koolibri kirjastusega (vt tabel 7) leidsid seal harjutusi kahest suurest harjute liikidest: analüüsiharjutused ja sünteesimisharjutused. Avital oli vähem alaliike esindatud, kuid

harjutuste arv märksa suurem. Määramisharjutusi leidis Avita õppematerjalides kokku 22. Neist 16 olid ühe tööverbiga ja kuus mitmega. Grupeerimisharjutusi esines vaid üks ja see oli ka ühe tööverbiga. Põhjendamisharjutusi esines kaks, üks ühe ja üks mitme tööverbiga. Vaatlusharjutusi esines viis, neist kaks ühe ja kolm mitme tööverbiga. Sünteesimisharjutustest olid esindatud täiendusharjutused, mida oli Avita materjalides 10, ja need kõik olid ühe tööverbiga.

Avita kirjastuse õppematerjalidest olid puudu analüüsiharjutustest korrigeerimisharjutused ja grupeerimisharjutused, sünteesimisharjutuste hulgast moodustamis- ja sobitusharjutused ning grammatilised kirjandid ning analüütilis-sünteesilised harjutused. Ülesanded olid siiski mitmekesisemad kui teiste kirjastuse õppematerjalides olnud ülesanded.

Esimesele klassile mõeldud 11 harjutusest olid kuus määramisharjutused, millest neli olid ühe ja kaks kahe tööverbiga. Veel oli üks ühe tööverbiga vaatlusharjutus ning lisaks kolm esimesele klassile mõeldud ühe tööverbiga täiendusharjutust.

Teise klassi kuuest harjutusest pooled olid määramisharjutused, millest kaks ühe ja üks kahe tööverbiga. Teine pool harjutustest moodustus kahest ühe tööverbiga täiendusharjutusest ning ühest kahe tööverbiga vaatlusharjutusest.

Kõige rohkem harjutusi (43% kõigist harjutustest) leidis kolmanda klassi õppematerjalides ning neid oli kokku 17. Neist 11 olid määramisharjutused, millest üheksa ühe ning kaks kahe tööverbiga. Üks oli kahe tööverbiga vaatlusharjutus ja viis harjutust olid ühe tööverbiga täiendusharjutused.

Viiendale klassile mõeldud harjutusi oli seitse. Need kõik olid analüüsiharjutused: kolm määramis-, kaks põhjendus- ja kaks vaatlusharjutust. Kolmest määramisharjutusest kaks olid ühe tööverbiga ja üks kahega. Põhjendus- ja vaatlusharjutuste puhul oli üks ühe tööverbiga ja teine mitme tööverbiga harjutus.

Avita kirjastuse õppematerjalide 41 harjutusest olid 22 (56%) **määramisharjutused**. Neist 16 olid ühe tööverbiga (näide 15a,b) ning 6 kahe tööverbiga (näide 16).

- (15) a) *Arva ära, missugused täishäälikud on siin koos.* (A1Õ07: 58)
b) *Tõmba diftongidele ja kaashäälikuühenditele erinevat värvi ring ümber.*
(A5TV17: 34)
- (16) *Kirjuta tekst vihikusse, erista diftongid ja kaashäälikuühendid eri värvidega.*
(A5Õ12: 42)

Näite 15a harjutuses on õpilasele antud sõnad *laine, reis, saun, või, poiss, peatus, kuiv* ning ta peab vaatama sõnades olevaid häälikuid ning mõtlema, milliste häälikutega on tegu. Enne seda on esitatud küsimus: kas sa tead, et kõik täishäälikud on omavahel sõbrad? Ning sellele ülesandele järgneb reegel täishäälikuühendi kohta. See harjutus sobib samal ajal ka vaatlusharjutuste alla.

Näites 15b on õpilasele antud lünkadega tekst ja sõnad, mis tuleb lünkadesse sobitada. Kõige lõpuks tuleb lausetest leida täishäälikuühendeid. Laused on järgmised:

Meie vanaisale maitsevad toidud
Talle meeldib erinevaid toite teha.
Eile aurasid meil laual keedetud
Praegu teeb ta ahju

Ette antud sõnad, mis tuleb lünkadesse panna on *kartulid, kartuli, kartulitest, kartuleid*.

Näite 16 harjutuses on antud tekst ning õpilasel tuleb kirjutada see vihikusse ja leida diftongid ja kaashäälikuühendid. Siinkohal on õpilasel vaja diftongide leidmiseks osata ka sõnu silbitada.

Vaatlusharjutusi oli viis (13%) ning neist kolm olid kahe tööverbiga harjutused (näide 17a,b) ja kaks ühe tööverbiga (näide 18).

- (17) a) *Loe teksti ja tuleta meelde, mida nimetatakse häälikuühendiks. (A5Õ12: 45)*
 b) *Võrdle oma tulemust paarilisega. Vajaduse korral täienda oma tööd. (A3TV13: 52)*
- (18) *Millised vanasõnad vastavad nendele tingimustele? Seleta vanasõnade sisu. (A5Õ12: 43)*

Näite 17a puhul on tegemist tekstiga, mille abil peaks õpilasele meelde tulema, kuidas häälikuühendid moodustuvad. Näite 17b harjutuses tuleb õpilasel kõigepealt lugeda teksti ja märkida täishäälikuühendid punase ning kaashäälikuühendid sinise värviga. Seejärel tuleb kirjutada, kui mitu häälikuühendit saadi ning oma tööd paarilisega võrrelda ja vajadusel täiendada. Näites 18 tuleb õpilasel lugeda vanasõnu ning vaadata, millised vanasõnad vastavad järgnevatele tingimustele:

- a) *esimeses sõnas on kaashäälikuühend,*
 b) *viimases sõnas on diftong,*
 c) *kolmandas sõnas on kolmest kaashäälikust koosnev kaashäälikuühend.*

Põhjendamisharjutusi esines Avita materjalides kaks. Üks neist oli ühe tööverbiga (näide 19) ning üks kolme tööverbiga (näide 20).

- (19) *Kas sõnades püüab, müüa, lüüakse, riiul, pliiats on täishäälikuühend? Kas neis on ka diftong? Põhjenda. (A5Õ12: 43)*
- (20) *Vali, kas üks või kaks tähte. Põhjenda. Nimeta kõik sõnad, kus on diftong. (A5Õ12: 43)*

Näite 19 harjutus on selline, kus püütakse õpilasele näidata, et diftong ja täishäälikuühend on erinevad mõisted, ning panna õpilast mõtlema, mis nende erinevus on. Näite 20 harjutuses käsitletakse korraga nii kaashääliku- kui ka täishäälikuühendi tundmist. Ette on antud tekst, kus kõigepealt tuleb õpilasel määrata kaashäälikuühendi reeglist lähtuvalt häälikute arv ning seejärel leida kõik diftongiga sõnad. Lausenäide

tekstist: *Mount Everest on olnud mägironijate suurim proovikivi aastast 1852, mil mõõ(t)misel se(l)gus, et see on maailma kõ(r)geim tipp.*

Täiendusharjutusi leidus Avita materjalides 9 (23%) ning neist kõik olid ühe tööverbiga (näide 22a,b).

(21) a) *Lõpeta laused.* (A3TV13: 52)

b) *Kirjuta lünka sobiv sõna.* (A2TV07: 77)

Näite 21a harjutuses on õpilasel vaja lõpetada ette antud laused: Kaks või enam kõrvuti olevat täishäälikut moodustavad_____

Täishäälikuühendis kirjutame kõik täishäälikud_____

See on täishäälikuühendi reegli kordamiseks mõeldud.

Näites 21b on õpilasele on antud järgmised sõnad: *kartuli, kartulid, kartulitest, kartuleid*. Seejärel on kirjutatud lünkadega laused:

Meie vanaisale maitsevad toidud

Talle meeldib erinevaid toite teha.

Eile aurasid meil laual keedetud

Praegu teeb ta ahju

Õpilasel tuleb ette antud sõnad õigesti lünkadesse paigutada.

3. Õpilaste arusaamine täishäälikuühendi mõistest

Et uurida, kuidas õpilased ise täishäälikuühendite teemat tunnevad ning neist aru saavad, korraldasin nende hulgas küsitluse. Kuna õppematerjalid, mida magistritöö tarbeks uuriti, sisaldasid täishäälikuühendi teemat esimesest kuni viienda klassini, valisin küsimustikule vastamise sihtgrupiks kolmandate, neljandate ja viiendate klasside õpilased.

3.1. Küsimustiku ülesehitus

2019. aasta jaanuaris kirjutasin Tartu 12 põhikoolile, et teada saada, kas nad oleksid nõus uuringus osalema. Kirjale vastas kaks kooli. Kui palusin seejärel erinevate koolide eesti keele õpetajaid isiklikult, oli küsimustikule nõus vastama neli kooli. Kuna nendes koolides on mitmeid paralleelklasse, paistis, et neist võiks piisata.

Küsimustik valmis 2019. aasta veebruaris Google'i keskkonnas ning koolides oli sellele aega vastata märtsikuu jooksul. Õpetajad said küsimustiku meili teel ning lisaks küsimustiku lingile saatsin neile ka QR-koodi, mille abil oli tahvelarvutites ning nutitelefonides QR-koodi lugejaga mugav ja kiire küsimustikku avada.

Küsimustik koosnes viiest osast (vt lisa). Esimeses osas selgitati küsimustiku ülesehitust ning tänati õpilast valmiduse eest küsimustele vastata. Selles osas oli ka mainitud, et kui ühe jaotise küsimustele on vastatud, siis tagasi pöörduda pole võimalik.

Teises osas oli vaja õpilasel märkida, mitmendas klassis ta õpib ning millise kirjastuse õppematerjale nende eesti keele tundides kasutatakse. Need olid mõlemad valikvastustega küsimused. Õpetajatele küsimustikku saates panin kirja, et õpetajad võivad õpilasi kirjastust puudutavale küsimusele vastamisega aidata. Need kaks

küsimust ei olnud mitte õpilaste teadmiste kontrolliks, vaid selleks, et hiljem oleks võimalik nende andmete põhjal tulemustest järeldusi teha.

Küsimustiku kolmas osa sisaldas kahte küsimust, millest esimeses paluti õpilasel vabas vormis kirjutada täishäälikuühendi definitsioon ning millest teises tuli õpilasel endal välja mõelda kaks sõna, mis sisaldaksid täishäälikuühendit. Küsimustiku neljandas osas oli õpilastel vaja valida sõnu, milles esineb täishäälikuühend. Sõnad olid jaotatud neljakaupa nelja punkti. Kui seni oli kõigile küsimustele vastamine kohustuslik, siis viimases ehk viiendas osas olevale küsimusele õpilased vastama ei pidanud. Sealse küsimusega taheti teada, kas õpilane teab lisaks mõnda õigekirjareeglit, mis seostub täishäälikuühendiga.

Küsitluses osales 196 õpilast. Kui mitmest eri koolist õpilasi oli, ei ole võimalik kindlaks teha, sest küsitlus oli anonüümne. Kõikidest vastanutest moodustasid kolmanda klassi õpilased kõige suurema hulga: neid oli 86 ehk 44%. Neljanda klassi õpilasi oli 74 ehk 38% ning viienda klassi õpilasi 36 ehk 18%. 40% vastanutest ehk 79 õpilast märkis kasutatavate õppematerjalide kirjastuseks Mauruse, Avita kirjastuse õppematerjale kasutab 34% ehk 66 õpilast ning Koolibri kirjastuse omi 51 õpilast, mis teeb 26% vastanutest.

3.2. Kuidas õpilased defineerivad täishäälikuühendit?

Küsimusele, kus õpilased pidid kirjutama täishäälikuühendi definitsiooni, vastas vaid kaks õpilast „Ma ei tea”. Definitsioonide analüüsimiseks vaatasin, milliseid sõnu õpilased täishäälikuühendi mõiste selgitamiseks kasutasid. Pikemad vastused sisaldasid sõnu ‘kaks või enam/rohkem’, ‘erinevat’, ‘kõrvuti/koos’. Oli 32 õpilast, kes kirjutasid ühel või teisel moel, et täishäälikuühend koosneb kahest või enamast erinevast täishäälikust kõrvuti/koos, mis moodustab ligikaudu 16% vastanuist. Mõned neist kirjutasid, et täishäälikuühend on kaks või enam/rohkem erinevat täishäälikut kõrvuti/koos (näide 1), mõni kirjutas kitsamalt, et täishäälikuühend on kaks või kolm erinevat täishäälikut kõrvuti/koos (näide 2).

(1) *Täishäälikuühend tähendab seda, et kaks või rohkem erinevat täishäälikut on kõrvuti.*

(2) *Kui kaks või kolm erinevat täishäälikut on kõrvuti.*

Neid, kes vastasid, et täishäälikuühendi moodustab kaks [ja mitte rohkem] erinevat täishäälikut kõrvuti/koos, oli 60 ehk ligikaudu 30%.

175 õpilast kasutas täishäälikuühendile definitsiooni kirjutades arvsõna 'kaks'. Sellest võib järeldada, et enamik õpilasi teab, et täishäälikuühend moodustub vähemalt kahest täishäälikust. 107 õpilast kasutas sõna 'erinev'. See näitab, et üle poole õpilastest teab, et täishäälikuühend tekib vaid juhul, kui kõrvuti satuvad erinevad täishäälikud ja mitte ühesugused.

Oli ka neid, kes täpset täishäälikute arvu ei nimetanud ja panid kirja, et neid peab olema mitu (näide 3). Selliseid vastuseid oli 5, mis on kõigist vastanutest üpriski väike hulk.

(3) *Kui mitu erinevat täishäälikut on kõrvuti.*

Leidus ka selliseid vastuseid, kuhu oli kirjutatud, et täishäälikuühend koosneb kahest/kahest või enamast erinevast täishäälikust, kuid ei olnud kirjutatud, et need peaksid esinema sõnas kõrvuti (näide 4). Selliseid vastuseid esines 8 korral.

(4) *Täishäälikuühend on kui ühes sõnas on kaks erinevat täishäälikut.*

Sellest vastusest ei ole päris selge, kas õpilane saab aru, et täishäälikuühendiga on tegemist vaid siis, kui täishäälikud kõrvuti asetsevad. Sellise definitsiooni järgi võiks täishäälikuühend esineda ka sõnad *mina*, kui erinevad täishäälikud peavad täishäälikuühendi jaoks sõnas vaid olemas olema.

Lisaks oli ka vastuseid, kus oli kirjas, et täishäälikuühendis peab olema kaks/kaks või enam täishäälikut kõrvuti, kuid ei olnud täpsustatud, et need oleksid erinevad (näide 5).

Selliseid vastuseid oli 55 ehk 28%. Neist 43 vastuses oli kirjas, et täishäälikuühendis peab olema kaks täishäälikut koos või kõrvuti (näide 5) ja 12 õpilast kirjutas, et täishäälikuid võib koos/kõrvuti olla kaks või enam (näide 6).

(5) *Täishäälikuühend on siis, kui kaks täishäälikut on koos.*

(6) *Täishäälikuühend on siis, kui kaks või rohkem täishäälikut on kõrvuti.*

Kahes vastuses oli kirjas, et täishäälikuühendi moodustavad kaks samasugust täishäälikut. Olid ka mõned vastused, mida oli kokku 17, mille jätsin sobimatuse tõttu analüüsist välja (näide 7a–e):

(7) a) *täishäälikuühend on kaks erineva tähendusega sõnad*

b) *täishäälikuühend on kaks erinevat sõna kokku pandud nb au ao.*

c) *täishäälikuühend on tähed, mis on a, e, i, o, u, õ, ä, ü.*

d) *kaks kõrvuti tähte.*

e) *siis kui täishäälik on kaashäälikuga kõrvuti.*

Kolmanda klassi õpilasi osales küsitluses 86. Neist 35 (40%) kirjutas, et täishäälikuühend moodustub, kui kõrvuti asub kaks (25 õpilast)/kaks või enam täishäälikut (10), kuid lisamata oli, et need häälikuid peaksid olema erinevad. Selle järgi võiks täishäälikuühend olla ka sõnas *maa*. 33 õpilast kirjutas, et täishäälikuühend moodustub kahest (20 õpilast)/kahest või enamast (11 õpilast) erinevast kõrvuti asuvast täishäälikust. Kaheksa õpilast vastas, et täishäälikuühend moodustub kahest erinevast täishäälikust (lisamata, et need peaksid olema kõrvuti). Üks õpilane kirjutas, et täishäälikud peavad olema kõrvuti ja koos, kuid ei lisanud, kui palju neid võiks või peaks olema. Kaks kirjutasid, et täishäälikuid peab täishäälikuühendis olema mitu ja nad peaksid olema erinevad. Üks õpilane kirjutas, et täishäälikud peavad täishäälikuühendi moodustamiseks olema üksteise järel. Kolmandas klassis oli seitse õpilast, kelle vastused täishäälikuühendi defineerimise küsimusele jätsin sobimatuse tõttu küsimustikust välja. Näiteks vastati järgnevalt: „Eestikeelsed tähed, mida me kasutame iga päev.”

Küsimustikule vastanud kolmanda klassi õpilased õpivad Avita ja Mauruse õppematerjalide järgi, vastavalt 76 ja 9 õpilast. Üks Avita õppematerjalide järgi õppiv õpilane kirjutas, et täishäälikuühendi moodustavad erinevad kõrvuti asetsevad täishäälikud ning ta ei lisanud definitsiooni, kui mitu täishäälikut peaks kõrvuti asetsema. See arv on aga väike, arvestades, et Avita kolmanda klassi õpikus on samuti täishäälikute arv mainimata (vt tabel 3). Mauruse kolmanda klassi õpikus on öeldud, et täishäälikuühend moodustub kahest või enamast kõrvuti asetsevast erinevast täishäälikust. Täpselt sellist sõnastust on vastates kasutanud 11 õpilast (15%). Avita kolmanda klassi materjalides on kasutatud ka silbi mõistet ja öeldud, et kui täishäälikuühend kuulub ühte silpi, nimetatakse seda diftongiks. Ükski Avita kirjastuse materjalide järgi õppiv õpilane küsimusele vastates silbi mõistet ei kasutanud.

Neljanda klassi õpilasi osales küsimustikus 74. Neist 35 (47%) kirjutas, et täishäälikuühend moodustub kahest erinevast kõrvuti/koos olevast täishäälikust. 15 (20%) õpilast kirjutas, et täishäälikuühend koosneb kahest kõrvuti/koos olevast täishäälikust, kuid need ei pea olema tingimata erinevad.

Koolibri kirjastuse õppematerjalide järgi õppivaid neljanda klassi õpilasi oli 51. Kümne õpilase vastused jätsin analüüsist sobimatuse tõttu välja. Pooled (25 õpilast) märkisid, et täishäälikuühend tekib kahest erinevast kõrvuti/koos olevast täishäälikust. Kaheksa õpilast kirjutas, et täishäälikuühend tekib, kui kaks täishäälikut satub kõrvuti, kuid nad ei olnud lisanud, et need häälikud peaksid olema erinevad. Neli õpilast arvas, et täishäälikuühendisse kuuluvad häälikuid peaks olema kaks ja nad peaksid olema erinevad, kuid ei oldud lisatud, et need peaksid asuma kõrvuti. Muid erinevaid vastuseid oli üksikutelt: täishäälikuühend moodustub kahest häälikust (1 õpilane), mitmest erinevast häälikust (1 õpilane), kahest või enamast erinevast kõrvuti olevast täishäälikust (1 õpilane) ja kahest või enamast erinevast täishäälikust (1 õpilane).

Avita kirjastuse õppematerjalide järgi õppivaid õpilasi oli 23. Neist üheksa arvasid, et täishäälikuühend tekib, kui kõrvuti on kaks erinevat täishäälikut. Kaheksa kirjutas, et kõrvuti peab olema kaks täishäälikut, kuid ei lisanud, et need peaksid olema erinevad.

Ülejäänud vastused jagunesid järgnevalt: täishäälikuühend koosneb kahest või enamast kõrvuti olevast täishäälikust (2 õpilast), täishäälikuühend koosneb kahest või enamast erinevast kõrvuti olevast täishäälikust (1 õpilane), täishäälikuühend koosneb mitmest erinevast kõrvuti olevast täishäälikust (1 õpilane), kahest samasugusest täishäälikust (1 õpilane). Ühe õpilase vastuse jätsin sobimatuse tõttu välja.

Põhjus, miks Koolibri kirjastuse õppematerjalide järgi õppivad õpilased täpsemini oskasid definitsiooni kirjutada, võib seisneda selles, et Koolibri materjalides on see teema esimesel poolaastal õpikus olemas ning sealne definitsioon ütleb, et kaks erinevat täishäälikut kõrvuti moodustavad täishäälikuühendi (vt tabel 4). Avita kirjastuses aga neljandas klassis täishäälikuühendit ei puudutata, seal on selgitatud vaid kaashäälikuühendi moodustamist.

Viienda klassi õpilasi osales küsimustikus 36. Neist kõik õpivad Avita kirjastuse õppematerjalide järgi. Vastused jagunesid võrdsemalt kui teiste klasside puhul. 11 õpilast kirjutas, et täishäälikuühend moodustub kahest erinevast kõrvuti asetsevat täishäälikust. Sama palju õpilasi (11) arvas sarnaselt, lisades, et täishäälikuid võib olla kaks või enam. Viis õpilast kirjutas, et täishäälikuühend moodustub kahest kõrvuti olevast täishäälikust, lisamata, et need peaksid olema erinevad. Ülejäänud õpilased jagunesid järgnevate vastusevariantide vahel: täishäälikuühend moodustub kahest kõrvuti olevast täishäälikust (4 õpilast), mitmest kõrvuti olevast täishäälikust (2 õpilast), erinevatest kõrvuti olevatest täishäälikutest, lisamata arvu (1 õpilane), kahest või enamast samasugusest täishäälikust (1 õpilane), kahest või kolmest erinevast kõrvuti olevast täishäälikust (1 õpilane).

Avita viienda klassi õpik sisaldab täishäälikuühendi definitsiooni, mis ütleb, et täishäälikuühend koosneb kahest või enamast erinevast kõrvuti asetsevast täishäälikust (vt tabel 3). Lisaks on sinna toodud ka silbi mõiste, mille abil selgitatakse õpilasele diftongi mõistet. Ükski 36-st viienda klassi õpilasest ei kirjutanud, et täishäälikuühendi moodustumine oleks seotud silbiga.

3.3. Täishäälikuühendi kohta toodud näited

Iga õpilane pidi tooma näiteks kaks sõna, milles on täishäälikuühend. Mõned õpilased tõid sõnu rohkem ja mõned kahe asemel ühe. Sõnu toodi kokku 394. Nende hulgas ei ole sõna *ja*, mida õpilased kahe sõna vahel kasutasid. *Kokku* toodi 140 erinevat sõna. Kõige rohkem kasutati näitena sõna *auto*. Seda kasutas 196 vastanust 20% ehk 41 õpilast. Peaaegu sama populaarne oli sõna *koer* või *koerad*. Selle tõi näiteks 39 õpilast. Veel toodi näiteks järgnevaid sõnu: *õun* (25 õpilast), *aed/aeda* (21 õpilast), *täis/täishäälik* (10 õpilast). Sõnad, mida kasutasid üksikud õpilased olid *ait*, *täi*, *auk*, *peitu*, *seis*, *käitumine*, *poeg*, *Paide*.

See, et õpilased näitena kõige rohkem sõna *auto* toovad, tuleneb ilmselt sellest, et kõikide vaatluse all olevate kirjastuste õppematerjalides on see sõna toodud täishäälikuühendi teema õpetamisel kas näitena reegli juures nagu Avita (A1Õ07: 58) ja Mauruse (M3Õ17: 13) materjalides või on seda kasutatud mõnes harjutuses nagu Koolibri materjalis (K2TV13: 27).

Toodud näidete hulgas oli 34 sõna, milles ei olnud täishäälikuühendeid. Oli sõnu, milles oli kaks ühesugust täishäälikut (näide 1), aga ka sõnu, milles ei olnud üldse kõrvuti täishäälikuid (näide 2). Lisaks oli ka sõnu, milles oli küll kaashäälikuühend, kuid mitte täishäälikuühendit (näide 3). Üks õpilane oli toonud näiteks liitsõna, milles reeglilikohaselt tuleb täishäälikuühendid määrata igas sõnas eraldi ja liitsõna piirile täishäälikuühendit ei teki (näide 4). Kolm õpilast tõid näiteid, milles oli kõrvuti kolm täishäälikut, neist kaks ühesugused (näide 5).

(1) *keel*, *aabits* (7 õpilast), *hiir*, *jää*, *banaan*, *kraaksuma*, *armee*, *öö*.

(2) *isa* (3 õpilast), *ema* (2 õpilast), *lahe*, *nemad*, *kodu*.

(3) *porgand*, *Tartu*, *ütles*.

(4) *rahaühikud*.

(5) *Siia*, *koaala*, *viul*

Näited *koaala* ja *viul* esinevad ka õpilaste õppematerjalides, mis on ehk üks põhjus, miks neile on need piisavalt hästi meelde jäänud, et pidada neid täishäälikuühendi näideteks.

Kõik need õpilased, kes tõid täishäälikuühendiga sõna näiteks sõna *aabits*, olid täishäälikuühendi definitsiooniks kirjutanud järgnevaid vastuseid: „Täishäälikuühend on tähed, mis on a, e, i, õ, ä, ü” ; „Kui kaks täishäälikut on koos” ; „Kus on täishäälikud” ; „Kaks häälikut kõrvuti”. Viimast vastust kirjutas kolm õpilast seitsmest ja esimest kaks õpilast. Nii definitsioonist kui ka näidetest selgub, et õpilane ei tea, et täishäälikuühend koosneb erinevatest täishäälikutest. Ka sõnade *hiir*, *jää*, *armee* ja *öö* näidete toojad olid definitsioonideks kirjutanud, et täishäälikuühendiks on vaja kahte täishäälikut, kuid üheski definitsioonis ei olnud kirjas, et need peaksid olema erinevad.

Üks õpilane, kes tõi näiteks *isa*, kirjutas, et täishäälikuühend tekib, kui täishäälik ja kaashäälik satuvad kõrvuti. Samasuguseid definitsioone leidis ka *ema* näite juures. Õpilane, kes tõi näiteks sõnad *porgand* ja *Tartu*, kirjutas, et täishäälikuühendi tekkimiseks peavad omavahel kokku sattuma erinevad kaashäälikud.

3.4. Täishäälikuühendi määramine ette antud sõnades

Küsimustiku neljas osa koosnes järgnevast 16 sõnast, mis olid jaotatud nelja rühma: *koaala*, *riie*, *reas*, *aias*; *riiul*, *raamat*, *viul*, *laulu*; *juua*, *saia*, *iaal*, *siia*; *öuest*, *õie*, *luua*, *pea*. Nendest rühmadest pidid õpilased välja valima ja märgistama sõnad, milles esineb täishäälikuühend. Tabelites 9, 10 ja 11 on toodud kõik sõnad ja iga sõna järel on kõigepealt nende õpilaste arv, kes arvasid, et selles sõnas esineb täishäälikuühend, ja seejärel on arv, mis tähistab neid, kes arvasid, et selles sõnas täishäälikuühendit ei esine.

Sõnad on jaotatud struktuuri järgi. Tabelis 9 on sõnad, milles on kõrvuti kaks erinevat vokaali, millele järgneb konsonant. Tabelis 10 on sõnad, milles on kõrvuti kaks erinevat vokaali, millele kirjpildis järgneb järgmises silbis vokaal, kuid häälduses konsonant. Tabelis 11 on sõnad, milles on kõrvuti kaks ühesugust vokaali, millele järgneb

kirjapildis teises silbis kolmas teise kvaliteediga vokaal, kuid häälduses jääb nende vahele teist silpi alustav konsonant. Lisaks neile oli vastuste hulgas kaks sõna – *raamat* ja *koaala* – mis pole eraldi tabelina toodud, kuid mille andmed on esitatud tekstina.

Tabel 9. Täishäälikuühendi leidmine sõnadest *reas*, *laulu*, *pea*.

Sõna	On täishäälikuühend		Ei ole täishäälikuühend	
	Arv	%	Arv	%
<i>reas</i>	177	90%	19	9%
<i>laulu</i>	180	91%	16	8%
<i>pea</i>	178	90%	18	9%

Sõnades *reas*, *laulu* ja *pea* puhul on 90% õpilastes leidnud, et tegemist on täishäälikuühendiga. On vaid mõned õpilased 196-st (8–9%), kes pole teadnud, et nendes sõnades täishäälikuühend esineb. Õigesti valinute arv on suur, erinevused protsentides on peaaegu olematud ja see näitab, et sellise struktuuriga sõnadest oskavad õpilased täishäälikuühendi hästi leida.

Tabel 10. Täishäälikuühendi leidmine sõnadest *aias*, *saia*, *õie*, *õuest*.

Sõna	On täishäälikuühend		Ei ole täishäälikuühend	
	Arv	%	Arv	%
<i>aias</i> [aijas]	161	82%	35	18%
<i>saia</i> [saija] või [ˈsaija]	176	89%	20	10%
<i>õie</i> [õije]	168	85%	28	14%
<i>õuest</i> [õuwest]	173	88%	23	12%

Sõnad *aias*, *saia*, *õie* ja *õuest* määras täishäälikuühendiga sõnadeks juba veidi väiksem hulk õpilasi (82–89% olenevalt sõnast). Olgugi et need sõnad on oma struktuurilt samasugused, valis sõna *saia* 15 õpilast rohkem kui sõna *aias*. Neid õpilasi, kes arvasid, et nendes sõnades täishäälikuühendit ei ole, on siiski vähe, kuid eeldasin, et neid on veel vähem. Arvestades, et sõnad *aias* ja *saia* on näidetena toodud ka õpilaste

õppematerjalides, oleks võinud neid valida suurem hulk õpilasi. Kui mõelda, et sõna *õie* koosnebki ainult täishäälikutest, oleks seda sõna võinud märkida ka palju rohkem õpilasi. Siinkohal võib aga tegemist olla ka sellega, et õpilane ei ole teadnud, mida kujutab endast täishäälik. Oli ka defineerimisel neid, kes arvasid, et täishäälikuühend koosneb kaashäälikutest.

Tabel 11. Täishäälikuühendi leidmine sõnadest *riie, viiul, riidul, iial, siia, juua, luua*.

Sõna	On täishäälikuühend		Ei ole täishäälikuühend	
	Arv	%	Arv	%
<i>riie</i> [riije]	125	63%	71	36%
<i>viidul</i> [viijul]	143	72%	53	27%
<i>riidul</i> [riijul]	143	72%	53	27%
<i>iial</i> [iijal]	153	78%	43	22%
<i>siia</i> [siija] või [ˈsiija]	145	73%	51	26%
<i>juua</i> [ˈjuuwa]	133	67%	63	31%
<i>luua</i> [luuwa] või [luuwa]	133	67%	63	32%

Kõige suurema hulga moodustasid sõnad, mille keskel on kõrvuti kaks ühesugust täishäälikut ning neile järgneb kirja pildis kolmas laadilt erinev täishäälik, millele häälduses eelneb konsonant. Need on niisiis sõnad, milles täishäälikuühendit ei esine, kuid kuna osa neist on esindatud ka õpilaste õppematerjalides, on arusaadav, et need on valitud täishäälikuühendiga sõnadeks. Kui mõelda täishäälikuühendile, mis õpilaste sõnul koosneb kahest või mitmest kõrvuti olevast erinevast täishäälikust, siis võiks arvata, et neid sõnu valib tunduvalt väiksem õpilaste hulk. Vaadates õpilaste vastuste protsente, võib öelda, et valdav enamus (63–78%) arvab, et neis sõnades on täishäälikuühend. Samas on neid sõnu täishäälikuühendiga sõnadeks pidanute hulk siiski väiksem, kui tabeli 9 ja 10 sõnade puhul.

Vaadates õpilaste vastuste protsente tabelites 9, 10 ja 11, on näha, et mida keerulisemaks läheb sõna struktuur, seda kahtlevamal seisukohal on õpilased

täishäälikuühendi olemasolus. Kui tabeli 9 vastuste protsendid jäävad 90 juurde, siis tabelis 11 langevad need 63ni. Ühelt poolt vaadatuna on hea, et nii suur hulk õpilasi tunneb täishäälikuühendit ära, nt tabelis 9 on *laulu* märkinud 180 õpilast, mis on vaid 19 õpilast vähem koguarvust. Samal ajal teeb aga muret, et lausa 153 õpilast arvas, et täishäälikuühend esineb sõnas *iial* (tabel 11).

Sõna *koaala* valis täishäälikuühendit sisaldava sõnana 131 õpilast (66%). Sõna *koaala* on struktuurilt tabelis 11 olevate sõnadega sarnane, kuid seal läheb silbipiir pärast esimese silbi lühikest täishäälikut (*ko-aa-la*). Kuna neid sõnu valis suur hulk õpilasi, siis paistab loogiline, et ka sõna *koaala* nii palju õpilasi valis.

Sõna *raamat* valis täishäälikuühendit sisaldava sõnana 24 õpilast (12%). See on küll väike arv, kuid näitab siiski, et on osa õpilasi, kes arvab, et ka kaks ühesugust täishäälikut kõrvuti moodustavad täishäälikuühendi, ega tea, et need peaksid olema laadilt erinevad.

3.5. Täishäälikuühendiga seotud õigekirjareegli nimetamine

Õpilaste hulgas tehtud küsitluse viimase küsimusega taheti teada, kas õpilased oskavad nimetada mõnda õigekirjareeglit, mis on seotus täishäälikuühendi reegli ja kirjutamisega. See oli ainuke küsimus, millele vastamine oli vabatahtlik ja eelkõige mõeldud viienda klassi õpilastele, kes on õigekirjareegleid õppinud rohkem kui kolmanda ja neljanda klassi õpilased ning võiksid osata juba reegleid omavahel seostada. Vabatahtlikkusest hoolimata vastas sellele küsimusele 117 õpilast. Neist 47 vastas, et nad ei tea ühtki reeglit, ja viis vastas, et hetkel ei tule ükski reegel meelde. Vastuste hulgas oli palju selliseid vastuseid, mis olid seotud täishäälikuühendi moodustamisega. Vastanutest 55 kirjutas ühel või teisel moel, kuidas täishäälikuühend tekib, nt kirjutas 14 õpilast, et täishäälikuühendis kirjutame kõik tähed ühekordselt.

Kõigi vastanute peale oli neli õpilast, kes mainisid silbitamise mõistet, mida küsimustikku koostades ka silmas oli peetud. Kaks viienda klassi õpilast, kes õpivad

Mauruse kirjastuse õppematerjalide järgi, kirjutasid, et kui sõnas on kolm järjestikust täishäälikut, siis kuulub viimane neist järgmisesse silpi. Üks Mauruse kirjastuse õppematerjalide järgi õppiv kolmanda klassi õpilane vastas, et silbitamisel ajame täishäälikuühendi lahku, ja teine samas klassis samade materjalide järgi õppiv õpilane vastas, et täishäälik on alati silbi lõpus. Olgugi et viimased kaks vastust on kindlasti küsitavad, on näha, et õpilastele on silbitamise teema ja seotus täishäälikuühendiga küll väga vähesel määral, aga siiski meelde jäänud. Viimasele küsimusele antud vastused ei läinud kokku oodatuga, kuid õpilaste vastused andsid arusaama, et erinevate õigekirjareeglite omavaheline seostamine on sellises vanuses õpilastele raske.

Kokkuvõte

Selle magistritöö eesmärk oli uurida, kuidas põhikooli õppematerjalides käsitatakse ja käsitletakse mõistet täishäälikuühend. Huvi teema vastu tekitas Tiiu Puigi 1999. aasta artikkel, milles ta on välja toonud, kuidas algklassides õpetatakse täishäälikuühendit teisiti kui vanemates klassides. Tööl oli kolm suuremat uurimisküsimust: kuidas on õppematerjalides sõnastatud täishäälikuühendi mõiste, milliseid harjutusi ja ülesandeid täishäälikuühenditega seoses õppematerjalides on ja kuidas mõistavad õpilased täishäälikuühendit. Õppematerjale analüüsi, kasutades kvalitatiivset uurimismeetodit. Harjutusi analüüsi Õunapuu (1992) liigituse järgi ning õpilaste küsitlemiseks korraldati küsitlus Tartu koolide kolmandate, neljandate ja viiendate klasside hulgas. Selle vastuseid analüüsi, kasutades nii kvalitatiivset kui ka kvantitatiivset uurimismeetodit.

Lisaks õppematerjalide analüüsimisele anti ülevaade täishäälikuühendi ja diftongi defineerimisest ka erinevates keeleteaduslikes allikates. Nendest selgus, et diftongist on ühene arusaam ning seda defineeritakse samade põhimõtete järgi nii keeleteaduslikes allikates kui ka õppematerjalides. Täishäälikuühendi mõistet defineeritakse õppematerjalides aga mitmeti. Mõnes õppematerjalis kirjutatakse, et kaks kõrvuti olevat täishäälikut, mis kuuluvad ühte silpi, moodustavad diftongi, mõnes teises, et kaks kõrvuti asetsevat erinevat täishäälikut moodustavad täishäälikuühendi. Siit paistab, et täishäälikuühendi ja diftongi mõistet kasutatakse kohati korraga sama nähtuse väljendamiseks. Leidus ka õppematerjale, millest ühes kirjutatakse, et täishäälikuühendi moodustavad kõrvuti olevad erinevad täishäälikud, ning teises, et seda teevad kaks või enam erinevat kõrvuti asetsevat täishäälikut. Ainuüksi nendest näidetest selgub, et täishäälikuühendi mõistet defineeritakse mitmeti.

Töö teises peatükis on näidatud, milliseid täishäälikuühendi ja diftongi teema kinnistamise harjutusi pakuvad kolme kirjastuse õppematerjalid. Harjutuste liigitamisest ja analüüsist selgus, et Avita kirjastus pakub kõige rohkem harjutusi, millega täishäälikuühendi teemat kinnistada. Õunapuu (1992) järgi jagunevad harjutused kolme suurde liiki: analüüsiharjutused, sünteesimisharjutused ning analüütilis-sünteesilised harjutused. Maurusef kirjastus pakkus 15 harjutust kõigist kolmest liigist. Avita ja Koolibri kirjastuste õppematerjalides leidis analüüsiharjutusi ning sünteesimisharjutusi, vastavalt 39 ja 17. Mõlema kirjastuse materjalides ei olnud analüütilis-sünteesilisi harjutusi. Kõige rohkem oli kirjastustes analüüsiharjutustest määramisharjutusi (40) ning sünteesimisharjutustest täiendusharjutusi (20). Mauruse kirjastuses oli ainukesena esindatud analüütilis-sünteesiliste harjutuste alla kuuluv muutmisharjutus.

Töö kolmandas osas analüüsiti õpilaste vastuseid Google'i keskkonnas koostatud küsimustikule. Küsimustikule vastas 196 õpilast, kellest 86 õpib kolmandas, 74 neljandas ning 36 viiendas klassis. Vastanutest 79 õpib Mauruse kirjastuse õppematerjalide järgi, 66 Avita ja 51 Koolibri kirjastuse õppematerjalide järgi. Küsimusele, kuidas täishäälikuühendi mõistet defineerida, vastas kaks õpilast, et nad ei tea. Kõigist vastanuis 32 (16%) vastas, et täishäälikuühend koosneb kahest või enamast erinevast koos/kõrvuti olevast täishäälikust. Oli õpilasi, kes vastasid, et täishäälikuühend koosneb rohkemast kui kahest, ja oli neid, kes täpsustasid, et täishäälikuühend koosneb kahest või kolmest erinevast kõrvuti olevast täishäälikust. Lisaks definitsioonile oli õpilastel vaja tuua kaks näidet sõnadest, milles on täishäälikuühend. Vastuseks toodi 344 sõna, millest 140 olid erinevad. Väga paljud tõid näiteks sõna *auto*, mida kasutatakse ka kõigi kolme kirjastuse õppematerjalides täishäälikuühendi reegli juures.

Kõige rohkem märgiti täishäälikuühendit sisaldavaks sõnaks diftongi sisaldav sõna *laulu* (180 õpilast, 91%). Olenevalt sõnast valis 63–78% õpilastest ka sõnu, milles täishäälikuühendit ei olnud, nt *riie*, *iial*, *viul*.

Küsimusele täishäälikuühendiga seotud õigekirjareeglite kohta vastas 177 õpilast. Neist neli kirjutas vastuseks, et täishäälikuühend on seotud silbitamisega. Ülejäänud proovisid defineerida taas täishäälikuühendit või vastasid, et nad ei tea. Mitmed õpilased kirjutasid sellele küsimusele vastuseks, et täishäälikuühendis kirjutatakse kõik tähed ühekordselt.

Selle magistritööga selgitati, et täishäälikuühendi mõiste käsitlemine ei ole õppematerjalides selge ning mõistet ei seletata süsteemselt ega korrapäraselt. Kui ühes materjalis nimetatakse kahte kõrvuti asetsevat erinevat täishäälikut täishäälikuühendiks, siis teises diftongiks. Segadus mõiste käsitlemise süsteemsuses paistis välja ka õpilaste vastustest, kus väga palju õpilasi märkis täishäälikuühendiga sõnaks ka neid, milles ühendit tegelikult ei olnud, nt *riiul* või *koaala*.

Magistritööst selgus ka asjaolu, et probleem, mille Tiiu Puik oma artiklis 20 aastat tagasi täishäälikuühendite õpetamise kohta tõstatas, on pigem süvenenud, sest segadus mõistetes on jõudnud põhikooli teisest ja kolmandast astmest ka esimesse. Töö käigus püüti leida lahendus, mis olukorda parandaks. Selleks võiks olla variant, et õppematerjalides hakataks täishäälikuühendi ja diftongi mõistet kasutama nii, et nende vahele oleks võimalik panna võrdusmärk. See tähendaks, et õpilasel tuleks täishäälikuühendi määramiseks silbitada sõna ja määrata täishäälikuühendiks ühte silpi kuuluvad erinevad kõrvuti asetsevad ühekordsed täishäälikud. Sõna *aia*s puhul jääks sellisel juhul täishäälikuühendisse täishäälikud *ai* ning kolmas täishäälik *a* moodustaks juba järgmise silbi tuuma. Nii ei tuleks hakata ka kitsendama õigekirjareeglit, et ühte silpi jäävas täishäälikuühendis kirjutatakse iga häälik ühekordselt. See välistaks ka ühendi sõnades *iial*, *luua* jms, kus esimeses silbis on pikk täishäälik *ii* ja täishäälik *a* moodustab järgmise silbi tuuma.

Kirjandus

Ariste, Paul 1953. Eesti keele foneetika. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Asju jt = Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras 2015. Eesti keele hääldus. (Eesti keele varamu II.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Ariste jt = Ariste Paul, A. Kask, A. Kiindok, G. Laugaste 1963. Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 1. vihik. TRÜ. Tartu.

Eek, Arvo 2008. Eesti keele foneetika I. Tallinna Tehnikaülikool, Küberneetika Instituut. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.

Ehala, Martin 1997. Eesti keele struktuur: õpik gümnaasiumile. Tallinn: Künnimees.

EKG I 1995 = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Tallinn.

Ereht jt = Ereht, Mati, Tiiu Ereht, Kristiina Ross 2000. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: EKSA.

Loorits, Oskar 1923. Eesti keele grammatika. Tartu: Odamees–Carl Sarap.

Muuk, Elmar 1927. Eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XII.) Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.

Muuk, Elmar, Karl Mihkla 1936. Eesti keskkooligrammatika ühes harjutustikuga III. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts

Piir, Hille 1985. Acoustics of the Estonian diphthongs. – Estonian Papers in Phonetics, EPP 1982–1983, 5–103.

Põld, Harald 1915. Eesti keeleõpetus. I jagu. Hääle ja sõnaõpetus. (= Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 6.) Tallinn: G. Pihlaka kirjastus.

Tauli, Valter 1972, Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Finsk-ugriska institutionen. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Valgma, Johannes, Nikolai Remmel 1968. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus.

Wiik, Kalevi 1991. Foneetika alused. Tõlkinud ja kohandanud Jüri Valge. Tartu.

Õunapuu, Toom 1992. Eesti keele õpetamise metoodika. Käsiraamat emakeeleõpetajatele ja eesti filoloogiale üliõpilastele. Tallinn: Koolibri.

Materjali allikad

Avita kirjastus

AAB18 = Arnek, Pille, Ly Kriiska, Kärt Norman, Silvia Soro 2018. Aabits. Tallinn: Avita

A1Õ07 = Hiiepuu, Ene, Leelo Tungal 2007. Eesti keele õpik 1. klassile. Tallinn: Avita

A1Õ12 = Kuusk, Airi 2012. Eesti keele õpik 1. klassile. Tallinn: Avita

A1TV12 = Kriiska, Ly, Airi Kuusk 2012. Eesti keele töövihik 1. klassile I osa. Tallinn: Avita

A2Õ07 = Hiiepuu, Ene, Leelo Tungal 2007. Eesti keele õpik 2. klassile I osa. Tallinn: Avita

A2TV07 = Hiiepuu, Ene 2007. Eesti keele töövihik 2. klassile I osa. Tallinn: Avita

A3Õ13 = Klören, Anne, Leelo Tungal 2013. Eesti keele õpik 3. klassile II osa. Tallinn: Avita

A3TV13 = Klören, Anne 2013. Eesti keele töövihik 3. klassile II osa. Tallinn: Avita.

A3Õ15 = Kriiska, Ly, Anneli Saro 2015. Eesti keele õpik 3. klassile II osa. Tallinn: Avita.

A3TV15 = Kriiska, Ly 2015. Eesti keele töövihik 3. klassile II osa. Tallinn: Avita.

A5Õ17 = Piits, Liisi, Kaja Sarapuu, Terje Varul 2017. Eesti keele õpik 5. klassile. Tallinn: Avita

A5TV17 = Piits, Liisi, Kaja Sarapuu, Terje Varul 2017. Eesti keele töövihik 5. klassile I osa. Tallinn: Avita.

A7Õ15 = Ratassepp, Priit 2015. Eesti keele õpik 7. klassile. Sõnadest tekstini II osa. Tallinn: Avita

Koolibri kirjastus

Epro, Heily, Sirje Toomla, Eva Noormaa, Pille Kasuk 2012. Ilus emakeel. Aabitsa töövihik. Koolibri.

K1TV12 = Epro, Heily, Sirje Toomla, Pille Kasuk 2012. Ilus emakeel. Eesti keele töövihik 1. klassile. Koolibri

K2Õ14 = Jundas, Ene, Riina Kippak, Krista Kumberg, Siivi Põder 2014. Ilus emakeel. Eesti keele õpik 2. klassile I osa. Koolibri.

K2TV13 = Kippak, Riina, Ene Jundas, Krista Kumberg, Siivi Põder. 2013. Ilus emakeel. Eesti keele töövihik 2. klassile I osa. Koolibri.

K2Õ13 = Kippak, Riina, Ene Jundas, Krista Kumberg, Siivi Põder 2013. Ilus emakeel. Eesti keele õpik 2. klassile II osa. Koolibri.

K2TV13 = Kippak, Riina, Ene Jundas, Krista Kumberg, Siivi Põder 2013. Ilus emakeel. Eesti keele töövihik 2. klassile II osa. Koolibri.

K3Õ13 = Kiveste, Tiiu, Elma Künnapas 2013. Ilus emakeel. Eesti keele õpik 3. klassile I osa. Koolibri.

K3TV14 = Kiveste, Tiiu, Elma Künnapas. 2014. Ilus emakeel. Eesti keele töövihik 3. klassile I osa. Koolibri

K4Õ12 = Puksand, Helin, Reet Bobõlski 2012. Sinasõprus keelega. Eesti keele õpik 4. klassile. Koolibri

K4TV12 = Puksand, Helin, Reet Bobõlski 2012. Sinasõprus keelega. Eesti keele töövihik 4. Klassile I osa. Koolibri.

K5Õ12 = Puksand, Helin, Reet Bobõlski 2012. Koma. Eesti keele õpik 5. klassile. Koolibri.

K5TV12 = Puksand, Helin, Reet Bobõlski 2012. Koma. Eesti keele töövihik 5. klassile. I osa. Koolibri.

Mauruse kirjastus

M3Õ17 = Vainola, Kätlin, Kaja Kivisikk, Heli Prii, Elina Sildre 2017. Eesti keele õpik 3. klassile I osa. Tallinn: Maurus.

M3TV17a = Vainola, Kätlin, Kaja Kivisikk, Heli Prii, Elina Sildre 2017. Eesti keele töövihik 3. klassile I osa. Tallinn: Maurus.

M3TV17b = Vainola, Kätlin, Kaja Kivisikk, Heli Prii, Elina Sildre 2017. Eesti keele töövihik 3. klassile II osa. Tallinn: Maurus.

M4Õ16 = Saar, Anti, Raina Tiidovee, Ene Riis, Raina Rääp, Maarja Valk 2016. Eesti keele õpik 4. klassile I osa. Tallinn: Maurus.

M4TV17 = Tiidovee, Raina, Ene Riis, Raina Rääp 2017. Eesti keele töövihik 4. klassile I osa. Tallinn: Maurus.

M5TR18 = Varik, Reet, Kaja Männi 2018 Eesti keele tööraamat 5. klassile I osa. Tallinn: Maurus.

Definition and treatment of vowel clusters in basic school's study materials

Summary

This Master's thesis disserts on the defining of vowel cluster and how it is presented in basic education's study materials. The author's interest in the subject came from reading Tiiu Puik's 1999 *Õpetajate Leht* article, which looks into the differences in how vowel clusters are taught to elementary school students opposed to older students. The article brings forth that in elementary education vowel clusters are taught as a group of two different vowels in one syllable (e.g. *leidis õunu*), while in later grades they include any group of different vowels (e.g. *viul*, *vanaema*, *tuuakse*, *poeem*), but distinguishing diphthongs as vowel clusters contained in one syllable. Some currently in use study materials also use examples like *riiul* and *õue*. In these examples all three vowels are marked as a vowel cluster regardless of syllable boundaries, perpetuating the confusion.

The aim of this Master's thesis is to study how vowel clusters are understood and treated in study materials of basic school. There are three main questions: how are vowel clusters defined in study materials, what kind of exercises related to vowel clusters the materials offer and how do the students define and understand vowel clusters. The thesis answers these questions in three parts.

Part one gives an overview of definitions of vowel cluster and diphthong in linguistic sources and study materials used in basic education. Study materials that are used in school, define vowel cluster in different ways. In some materials vowel clusters are defined as a cluster of two different consequent vowels in a syllable, whereas other materials define vowel clusters as consisting of two or more vowels also divided by a syllable boundary.

Part two of the thesis analyzes exercises related to vowel clusters in study materials offered by three different publishers. This analysis follows suit of the principles on

teaching Estonian described in *Eesti keele õpetamise metoodika* (1992) by Toom Õunapuu. The exercises are divided up using the classification also described in the book. According to this state study materials of publishing house Maurus had exercises of all bigger types. The publisher Avita, however, offered only two bigger types of exercises but had the largest number of corroborating exercises.

Part three seeks to explore the students understanding of vowel clusters. To do this, the author had arranged an enquiry on the subject of vowel clusters among fourth, fifth and sixth year students in Tartu. Part three describes the questionnaire and analyzes the results using both qualitative and quantitative research methods. 32 (16%) out of 196 questioned students defined vowel clusters as a group of two or more different consequent vowels. There were some, who specified and defined vocal clusters as two or three consequent vowels. Students were asked to give examples. In total, 344 example words were given, 41 of which were the word *auto*, which is also very popular example in study materials. The students also had to find words with vowel clusters from a given list. Mostly words with vowel clusters were picked out (e.g. *laul* was picked by 91%), but some also picked words without vowel cluster (e.g. *riie* by 63%, *iaal* by 78% and *juua* by 67%).

In the Master's thesis it is pointed out that there is confusion and inconsistency in the definition of vowel cluster in study materials that does not support teaching. The solution would be to use the term unambiguously as the parallel term to diphthong that is a cluster of two different vowels not separated by the syllable boundary.

Lisa. Täishäälikuühendite kohta käiv küsimustik

Täishäälikuühendid

Tere, hea õpilane!

Mina olen Tjorven ja palun Sul vastata küsimustikule täishäälikuühendite kohta. Küsimustikus on 4 osa. Palun pane tähele, et kui oled ühele osale ära vastanud, siis tagasi ei saa enam pöörduda.

Suur aitäh Sulle!

* Kohustuslik

Andmed

1. Mitmendas klassis Sa õpid? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ 3. klassis
☐ 4. klassis
☐ 5. klassis

2. Millise kirjastuse õpikut kasutad eesti keele tundides? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Avita
☐ Koolibri
☐ Maurus

Täishäälikuühendi mõiste

3. Palun kirjuta, mida tähendab täishäälikuühend. *

4. Palun kirjuta kaks sõna, milles on täishäälikuühend. *

Täishäälikuühendi määramine

5. Palun märgista kõik sõnad, milles on täishäälikuühend. *

Märgige kõik sobivad.

- ☐ koala
- ☐ riie
- ☐ reas
- ☐ aias

6. Palun märgista kõik sõnad, milles on täishäälikuühend. *

Märgige kõik sobivad.

- ☐ riul
- ☐ raamat
- ☐ viul
- ☐ laulu

7. Palun märgista kõik sõnad, milles on täishäälikuühend. *

Märgige kõik sobivad.

- ☐ juua
- ☐ saia
- ☐ iial
- ☐ siia

8. Palun märgista kõik sõnad, milles on täishäälikuühend. *

Märgige kõik sobivad.

- ☐ õuest
- ☐ õie
- ☐ luua
- ☐ pea

Pealkirjata jaotis

9. Kui tead, siis nimeta mõni õigekirjareegel, mis on täishäälikuühendiga seotud?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tjorven Siiboja,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Täishäälikuühendite käsitlemine ja käsitlemine põhikooli õppematerjalides”, mille juhendaja on Pire Teras, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Tjorven Siiboja

28.05.2019